

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

НАМАНГАН МУҲАНДИСЛИК-ТЕХНОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ

қўлёзма ҳуқуқида

НАСИРОВ БАХОДИР АДҲАМ ЎҒЛИ

**ЕНГИЛ САНОАТ ҚОРХОНАЛАРИДА МЕҲНАТ УНУМДОРЛИГИНИ
ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ (НАМАНГАН ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА)**

Мутахассислик: 5230100 – “Иқтисодиёт”

Бакалавр академик даражасини олиш учун

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Иш кўриб чиқилди ва ҳимояга рухсат этилди: _____ Кафедра мудири: и.ф.н., доцент Р.Б.Исмоилов «__» «_____» 2016 йил	Илмий раҳбар: _____ Доцент И. Махкамов «__» «_____» 2016 йил
Факултет декани: _____ и.ф.н. доцент К.Ж.Маткаримов «__» «_____» 2016 йил	

Наманган-2016 йил

М У Н Д А Р И Ж А

Кириш		
1-боб.	Иқтисодиётни модернизациялаш ва унда меҳнат унумдорлигини оширишнинг назарий асослари	
1.1-§	Иқтисодиёт ва уни модернизациялашда меҳнатнинг ўрни ва аҳамияти.	
1.2-§	Меҳнат унумдорлиги ва уни орттиришнинг моҳияти, аҳамияти.	
1.3-§	Меҳнат ва унинг унумдорлигини орттиришни бошқариш.	
2-боб.	Мамлакат иқтисодиётини модернизация қилиш шароитида енгил саноат корхоналарида меҳнатдан фойдаланиш масалалари	
2.1-§.	Наманган вилояти иқтисодиётининг ривожланиши масалалари.	
2.2-§.	Енгил саноат корхоналарининг ривожланиши масалалари ва меҳнат унумдорлиги кўрсаткичининг таҳлили.	
2.3-§.	Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигининг ортишига таъсир этувчи омиллар.	
3-боб.	Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари ва улардан фойдаланиш йўналишлари.	
3.1-§.	Енгил саноатни ривожлантиришнинг муҳим йўналишлари.	
3.2-§.	Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари ва уларни амалда қўллашнинг йўналишлари.	
	Хулоса ва таклифлар	
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	

Кириш

Битирув-малакавий иши мавзусининг долзарблиги

Тараққиётнинг бугунги кундаги даражаси кўплаб мамлакатларни бозор муносабатларига ўтиб бориши билан характерланади. Жамиятни қайта қуриш ва бозор муносабатларига фаол равишда кириб бориш жараёнида ҳар томонлама ва чуқур ўрганиш ва фикр юритиш талаб қилинадиган қатор муаммолар юзага чиқади. Ушбу муаммоларнинг самарали ҳолда ечилиши бозор иқтисодиёти шароитидаги муваффақиятли фаолиятга олиб боради. Бундай муаммолардан бири – жамият ҳаётининг ижтимоий ва иқтисодий соҳаларига тегишли бўлган, ижтимоий - иқтисодий муносабатларнинг ўзгариши билан боғлиқ бўлган меҳнат соҳасидаги муаммолардир. Ижтимоий ва иқтисодий ривожланиш масалаларига тегишли бўлган бу муаммо – меҳнат унумдорлигини ошириш масаласидир.

Меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш даражасини кўрсатиши билан бир қаторда мамлакат иқтисодиётининг ривожланишини акс эттиради. Меҳнат унумдорлиги иқтисодиётнинг интенсивлиги даражасини кўрсатади. Бу кўрсаткичнинг ортиши мамлакат иқтисодиётида ялпи ички маҳсулотнинг ортишига ва мамлакат аҳолисининг турмуш даражасига таъсир кўрсатади. Шу сабабли меҳнат унумдорлигини орттириш масалалари бугунги кунда жуда долзарб масалалар қаторида туради.

Мамлакатимиз иқтисодиёти жадал суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Бу ўсиш суръатлари ҳақида Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўнжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида яна бир бор таъкидлаб ўтди:

“2015 йилда амалга оширган кенг кўламли, узоқни кўзлаган ислохотларни ҳаётга татбиқ этиш эркин тадбиркорликка кенг имтиёз ва преференциялар йўлини очиб бериш, инвестициялар, аввало, чет эл инвестицияларининг ҳажмини ошириш ва жорий этиш иқтисодиётимизнинг барқарор ўсиш суръатларини ва унинг макроиқтисодий мутаносиблигини таъминлаш бўйича ўз ижобий таъсирини берди, десак, айтиш ҳақиқатни айтган бўламиз. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ҳамон давом этаётганига қарамасдан, ҳисобот йилида ялпи ички маҳсулот 8 фоиз, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 8 фоиз, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари қарийб 7 фоиз, қурилиш-монтаж ишлари ҳажми салкам 18 фоизга ошди.”¹ Мамлакатимизда ялпи ички маҳсулотнинг юқори суръатлар билан ўсиши аввалгидек қўшимча ресурслар сарфлаш ҳисобидан эмас, жаҳон бозоридаги қулай конъюнктура ҳамда айрим хом ашё турлари ва материалларнинг нархининг кўтарилиши ҳисобига эмас, балки биринчи навбатда рақобатбардош тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни ҳамда замонавий хизмат кўрсатиш тизимини йўлга қўйиш борасидагитаркибий ўзгаришлар ва меҳнат унумдорлигини ошириш ҳисобига амалга оширилмоқда. Бундай ўсиш суръатларини таъминлашда барча соҳа ва тармоқлар қатори энгил саноатнинг ҳам ўзига хос бўлган хиссаси мавжуд.

Президентимиз И.А.Каримов мамлакатимиз иқтисодиётининг барча соҳалари ва тармоқлари қаторида энгил ва тўқимачилик саноатининг ривожланишига ҳам катта эътибор қаратмоқдалар. Иқтисодиётнинг энгил саноат тармоғи ўзимизда мавжуд бўлган хом ашёлардан аҳоли эҳтиёжи учун зарур ҳисобланган маҳсулотларни ишлаб чиқаришга ихтисослашгандир. Президентимиз И.А.Каримов 2015 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўнжалланган энг муҳим

¹ И.Каримов. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. “Наманган ҳақиқати” 2016 йил, 16 январь №5(19210)

устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаларида енгил саноат корхоналарининг яқин келажакдаги истиқболлари тўғрисида қуйидагиларни таъкидладилар:

“Замонавий технологиялар асосида пахта толасини ва мева-сабзавот маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш ташқи ва ички бозорда талаб юқори бўлган тайёр, экологик тоза тўқимачилик ва енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 2030 йилда 5,6 марта, мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш ҳажмини эса 5,7 карра ошириш имконини беради.¹ 2030 йилга бориб енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариши ҳажмини 5,6 мартага ошириш билан биргаликда бу маҳсулотларнинг сифат даражасини оширишга ҳам катта эътибор қаратилмоқда. Енгил саноат корхоналарининг маҳсулотлари рақобатбардош бўлишига эътибор қаратиш лозим.

Бу каби масалаларнинг ечими енгил саноат корхоналарида ишлаб чиқариш қувватларининг орттирилиши, яъни янги лойиҳаларни амалга ошириш билан бир қаторда фаолият олиб бораётган енгил саноат корхоналарида меҳнат интенсивлигини ошириш орқали, яъни меҳнат унумдорлигини ошириш орқали ҳал этилади. Биринчи йўналиш бўйича жиддий ишлар амалга оширилмоқда. Президентимиз енгил саноат корхоналари қурилиши масалаларига эътибор қаратиб, уларни техник-иқтисодий асосланишини талаб қилмоқдалар. Ўтган йили шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Янгидан қурилаётган ва реконструкция қилинаётган ишлаб чиқариш қувватлари лойиҳаларининг техник-иқтисодий асосланишини, техника ва технологияларни эксперт баҳолаш агентлиги ташкил этилди. Юқорида айтиб ўтилган мажлисда Президентимиз бу хусусда қуйидагиларни таъкидладилар:

¹ И.Каримов. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. “Наманган ҳақиқати” 2016 йил, 16 январь №5(19210)

“Яқинда Вазирлар Маҳкамасининг махсус комиссияси томонидан енгил ва тўқимачилик саноати корхоналарида ушбу масала ўрганиб чиқилганида, қатор жиддий камчиликлар борлиги аниқланди. Бундай текширувларни давом эттириш керак.”¹

Янги енгил саноат корхоналари қуриш билан бир қаторда фаолият кўрсатиб келаётган енгил саноат корхоналарида ишлаб чиқариш ҳажмини орттиришга эришиш лозим. Бу масала асосан бу корхоналарда меҳнат унумдорлигини ошириш орқали ҳал этилади. Ана шунда иқтисодиётимиз мустаҳкамланади ва халқимиз турмуш даражаси юксалади. Шу сабабли енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини ўсишига таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланиш йўллари топиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Шунингдек, меҳнат унумдорлигини ошириш ҳозирги иқтисодиётни модернизациялаш шароитида долзарб бўлганлиги ҳамда 2030 йилгача мўлжалланган режалар ва дастурларнинг бажарилиши йўналишида муҳим аҳамиятга эга бўлганлиги сабабли уни битирув-малакавий ишига мавзу сифатида танланди.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Турли мамлакатларда ва турли даврларда меҳнат ресурсларидан фойдаланиш масалаларига ва меҳнат унумдорлигига катта эътибор қаратиб келинган. Иқтисодиёт ривожининг бугунги кундаги даражасида меҳнат ресурслари ва меҳнат унумдорлиги кўрсаткичлари яна ҳам катта аҳамиятга эга бўлиб қолди. Айнан улар ёрдамида ишлаб чиқаришни бошқариш, режалаштириш амалга оширилади ҳамда ишлаб чиқариш воситаларидан фойдаланиш амалга оширилади. Меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи корхона ва ташкилотларда ишлаб чиқариш

¹ И.Каримов. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. “Наманган ҳақиқати” 2016 йил, 16 январь №5(19210)

самарадорлигини оширишга олиб боровчи асосий омиллардан бири саналади.

Меҳнат унумдорлигини ошириш масалалари М.Расулов, Ш.Туракулов, В.Чжен, И.Герчикова, З.Румянцева, А.Соломатина, С.Ғуломов, Ё.Абдуллаев, М.Шарифхўжаев, О.Хикматов, Ш.Зайниддинов, А.Ортиқов, Э. Махмудов, С.Қодиров сингари олимлар томонидан атрофлича ўрганилган.

Ушбу олимлар ва тадқиқотчиларнинг ишлари асосан меҳнат ресурсларидан фойдаланиш масалаларига ва меҳнат унумдорлигини ошириш ҳисобига самарадорликни оширишга йўналтирилгандир. Шу билан биргаликда, қайд этиб ўтилган ва бошқа олимларнинг ишларида енгил саноат корхоналарида иқтисодиётни модернизациялаш шароитида меҳнат унумдорлигини оширишга бағишланган ишлар нисбатан кам ўтказилган.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароити учун ҳамда енгил саноат тармоғида ушбу масала кам ўрганилганлигини ҳисобга олиб ҳамда долзарблигини таъкидлаган ҳолда битирув-малакавий ишига ушбу мавзу танланди, унинг мақсади ва вазифалари белгиланди.

Битирув-малакавий ишининг мақсади ва вазифалари.

Мамлакатимизда иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида меҳнат унумдорлигини оширишнинг илмий-асосланган йўллари аниқлаш ва уларни енгил саноат корхоналарида татбиқ этиш йўналишларини ишлаб чиқиш битирув-малакавий ишининг асосий мақсадини ташкил этади.

Ушбу қўйилган мақсадни амалга ошириш учун қуйидаги вазифаларни ҳал этиш лозим деб ҳисоблаймиз:

- иқтисодиётни модернизациялаш ва меҳнат унумдорлигининг назарий асосларини таҳлил қилиш;
- меҳнат ва унинг иқтисодий моҳиятини таҳлил қилиш;
- меҳнат унумдорлиги кўрсаткичини ҳисоблаш усуллари ва уларнинг объективлилик даражасини таҳлил қилиш;

- Наманган вилояти иқтисодиётининг ривожланиши даражасини таҳлил қилиш ва фойдаланилмаётган имкониятларни аниқлаш;
- вилоятдаги енгил саноат корхоналарида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражасини ўрганиш ва меҳнат унумдорлигини таҳлил қилиш;
- енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини оширишнинг бугунги кун учун долзарб бўлган йўллари аниқлаш ва уларни жорий қилиш бўйича илмий асосланган йўналишларини ишлаб чиқиш;
- енгил саноат корхоналарининг истикболдаги ривожланиши йўналишларини белгилаш.

Битирув малакавий ишининг объекти.

Битирув-малакавий ишининг объекти сифатида Наманган вилоятидаги енгил саноат корхоналари танланди.

Битирув малакавий ишининг предмети. Иқтисодий ислохотлар шароитида турли мулк шаклидаги корхона ва ташкилотларда меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва унинг унумдорлигини ошириш жараёнида юзага келадиган механизмлар, усул ва воситалар тадқиқот предмети бўлиб хизмат қилади.

Битирув-малакавий ишининг илмий янгилиги. Мамлакатимизда иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида меҳнат унумдорлигини ошириш муҳим аҳамият касб этади. Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини ошириш орқали маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини орттириш ва барча ходимларнинг турмуш даражасини юксалтиришга эришиш мумкин.

Битирув-малакавий ишининг илмий янгиликларини белгиловчи жиҳатлар қуйидагилардан иборатдир:

- иқтисодиётни модернизациялаш тушунчаси ва меҳнат унумдорлигининг назарий асослари таҳлил қилинган;
- меҳнат ва унинг иқтисодий моҳияти таҳлил қилинган;

- меҳнат унумдорлиги кўрсаткичини ҳисоблаш усуллари ва уларнинг объективлилик даражаси таҳлил қилинган;
- Наманган вилояти иқтисодиётининг ривожланиши даражасини таҳлил қилинган ва фойдаланилмаётган имкониятлар аниқланган;
- вилоятдаги енгил саноат корхоналарида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражаси ўрганилган ва меҳнат унумдорлиги таҳлил қилинган;
- енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини оширишнинг бугунги кун учун долзарб бўлган йўллари аниқланган ва уларни жорий қилиш бўйича илмий асосланган йўналишлар ишлаб чиқилган;
- енгил саноат корхоналарининг истиқболдаги ривожланиши йўналишлари белгиланган.

Битирув-малакавий ишининг услубий ва назарий асослари.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти, иқтисодиётни модернизациялаш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилаш ва мамлакат иқтисодий сиёсатига оид асарлари, Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари, меҳнат унумдорлигини ошириш бўйича хорижий ва мамлакатимиздаги олимларнинг илмий ишлари, вилоятдаги корхона ва ташкилотларда эришилган илғор тажрибалар битирув-малакавий ишининг услубий ва назарий асосларини ташкил қилади.

Битирув-малакавий ишининг амалий аҳамияти.

Битирув-малакавий ишида олинган натижалар ва хулосалар, меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари ва йўналишлари вилоятнинг ижтимоий – иқтисодий ривожланиши бўйича ишлаб чиқиляётган дастурларда, енгил саноат корхоналарининг иқтисодий хўжалик фаолиятида ҳамда олий ўқув юртларидаги иқтисодий йўналишдаги талабаларни тайёрлаш жараёнида фойдаланиш катта иқтисодий самара беради.

Битирув-малакавий ишининг таркиби.

Битирув-малакавий иши киришдан, учта боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

I Боб. Иқтисодийни модернизациялаш ва унда меҳнат унумдорлигини оширишнинг назарий асослари

1.1. Иқтисодий ва уни модернизациялашда меҳнатнинг ўрни ва аҳамияти.

XXI-аср бошларида жаҳоннинг барча мамлакатларига ўз таъсирини ўтказиши мумкин бўлган молиявий-иқтисодий инқироз юз берди. Бу инқирознинг хусусияти шундан иборатки, у бутун жаҳон мамлакатларини қамраб олиши билан бир қаторда, ҳам молиявий жихатдан, ҳам иқтисодий жихатдан муаммоларни келтириб чиқарди. Шу билан биргаликда бу инқироз узок вақт давом этиб келмоқда. Бугунги кунда жаҳон мамлакатларини молиявий-иқтисодий инқироз таъсиридан олиб чиқиш энг долзарб ва кечиктириб бўлмайдиган масалалардан бўлиб қолди. Бу масала мамлакатимизда ҳам асосий масалалардан бири бўлиб қолди. Мамлакатлар иқтисодийети бошқа мамлакатлар иқтисодийетига интеграциялашиб кетган сари, жаҳоннинг бирон-бир мамлакатада рўй бераётган инқирозлар бошқа мамлакатларга ҳам таъсир кўрсатади. Бу инқирознинг таъсирини камайтириш ва тезроқ ундан чиқиб кетиш бўйича дастурлар тузилди ва улар муваффақиятли равишда амалга оширилмоқда.

Президентимиз И.Каримов томонидан инқироз таъсирини камайтириш ва унинг таъсиридан тезроқ чиқиб кетиш масалаларини қамраб олган дастур таклиф этилди ва бу дастур бўйича ишлар олиб борилмоқда. Олиб борилаётган самарали ишларнинг натижасида мамлакатимизда инқироз таъсирини пасайтиришга ва иқтисодийетнинг барча соҳаларида ривожланиш даражаларини сақлаб қолишга муваффақ бўлинмоқда. Бу соҳадаги ютуқларимиз тўғрисида Президентимиз И.Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўнжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига

бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида яна бир бор таъкидлаб ўтилди:

“Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ҳамон давом этаётганига қарамадан, ҳисобот йилида ялпи ички маҳсулот 8 фоиз, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 8 фоиз, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари қарийб 7 фоиз, қурилиш-монтаж ишлари ҳажми салкам 18 фоизга ошди. Йиллик бюджет ялпи ички маҳсулотга нисбатан 0,1 фоиз профицит билан бажарилди. Инфляция даражаси 5,6 фоизни ташкил қилди, яъни прогноз кўрсаткичлари доирасида бўлди.”¹

Шу билан биргаликда ҳозирги даврда яна кўплаб ишларни амалга оширилиши, инқироз таъсирини янада пасайтириш бўйича тадбирлар амалга оширилиши лозим. Бу таъсир ҳақида Президентимиз И.А.Каримов ўзларининг қатор асарларида таъкидлаб келмоқдалар. Жумладан, «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарларида жаҳондаги мамлакатларнинг интеграциялашуви ва глобаллашуви натижасида инқироз таъсири бўлиши мумкинлигини ва бу инқироз таъсиридан тезроқ чиқиб кетиш таъсир тўғрисида шундай таъкидладилар:

“...ўз ўрнида таъкидлаш лозимки, жаҳон иқтисодиётига интеграциялашув ва глобаллашувнинг ижобий томонлари билан бир қаторда маълум зиддиятли жиҳатлари ҳам мавжуд. Жумладан, турли мамлакатлардаги иқтисодий ривожланишнинг бир текисда бормаслиги, дунё мамлакатлари ўртасида ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жиҳатидан тафовутнинг, экологик таҳдидларнинг кучайиб бориши, турли мамлакатларда аҳоли сони ўзгаришининг кескин фарқланиши каби ҳолатлар жаҳон хўжалигининг яхлит тизим сифатида барқарор ривожланишига тўсқинлик

¹ И.Каримов. “Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамадан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир” Тошкент, “Ўзбекистон”, 2016

килади. Шунингдек, мазкур жараёнларининг яна бир хусусиятли жиҳати – жаҳоннинг бир мамлакатада рўй бераётган ижтимоий-иқтисодий ларзаларнинг муқаррар равишда бошқа мамлакатларга ҳам ўз таъсирини ўтказиши ҳисобланади. Жаҳон ҳамжамияти бугунги кунда бошидан кечираётган молиявий инқироз ҳам айнан шу маънода глобаллашув жараёнларининг салбий оқибати сифатида намоён бўлади.”¹

Инқироз таъсиридан тезроқ чиқиб кетиш ва янада юқорида даражада ривожланиш суръатларига эришиш учун инқирозга қарши чоралар дастурини сўзсиз бажариш ва шу асосда иқтисодий ривожланишнинг юқори ва барқарор суръатларини, самарадорлигини ҳамда макроиқтисодий мувозанатни таъминлаш ҳамда асосий етакчи соҳаларни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, транспорт ва инфратузилма коммуникацияларини ривожлантиришга қаратилган стратегик аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш учун фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш йўналишларидан фойдаланиш зарур. Бу ишларнинг барчасини муваффақиятли равишда амалга оширилиши биринчи навбатда барча соҳа ва тармоқларда, корхона ва ташкилотларда фаолият юритаётган меҳнат ресурсларига боғлиқдир. Айниқса, иқтисодиётни модернизациялаш шароитида меҳнатнинг роли ва таъсири ниҳоятда катта бўлиб, биринчи навбатда ундан самарали фойдаланиш талаб этилади. Чунки, барча ислохотларни меҳнат ресурслари амалга оширадилар. Бу таъсирни таҳлил қилишдан олдин модернизация сўзининг иқтисодий моҳиятини ва назарий асосларини ўрганиш лозим.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, қўлга киритилаётган ютуқ ва муваффақиятларнинг асосида иқтисодиётни модернизациялаш жараёнининг ўрни аҳамиятли ҳисобланади. Шунга кўра, ҳозирда модернизация

¹ Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009, 4-б.

жараёнининг назарий ва методологик асосларини тадқиқ этиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Модернизация атамасининг мазмунига бўйича уни техника, технологияга оид тушунча деб қаралади. Жумладан, иқтисодиётга оид аксарият луғатларда унга қуйидаги мазмундаги таъриф берилади: «Модернизация – объектни янгилаш, яхшилаш, такомиллаштириш, уни янги талаблар ва меъёрларга, техник шартларга, сифат кўрсаткичларига мувофиқлаштириш. Асосан машина, асбоб-ускуналар, технологик жараёнлар модернизацияланади»¹. Фикримизча, бу модернизацияга тор маънодаги ёндашув бўлиб, бугунги кунда унинг кенг маънодаги мазмуни тобора долзарб аҳамият касб этиб бормоқда.

Модернизация – анъанавий жамиятнинг илғор, индустриал жиҳатдан тараққий этган жамиятга айланишини таъминловчи ижтимоий-тарихий жараён. Модернизациянинг кенг маънодаги мазмунини тушунишда иқтисодчи олим Р. Нуреев унинг неоклассик ва кейнсча талқинларини фарқлайди. Жумладан, неоклассиклар томонидан модернизацияга хусусий мулкчилик ва демократияни мустаҳкамлаш сифатида ёндашилса, кейнсчилар томонидан, энг аввало, хўжаликнинг асосий тармоқларини қамраб олувчи таркибий ўзгаришлар сифатида тушунилади. Дастлабки ўринга техник-иқтисодий муаммолар қўйилади. Хўжаликнинг замонавий тармоқларининг мавжуд бўлмаслиги тараққиётнинг асосий тўсқинлик кучи сифатида қабул қилинади².

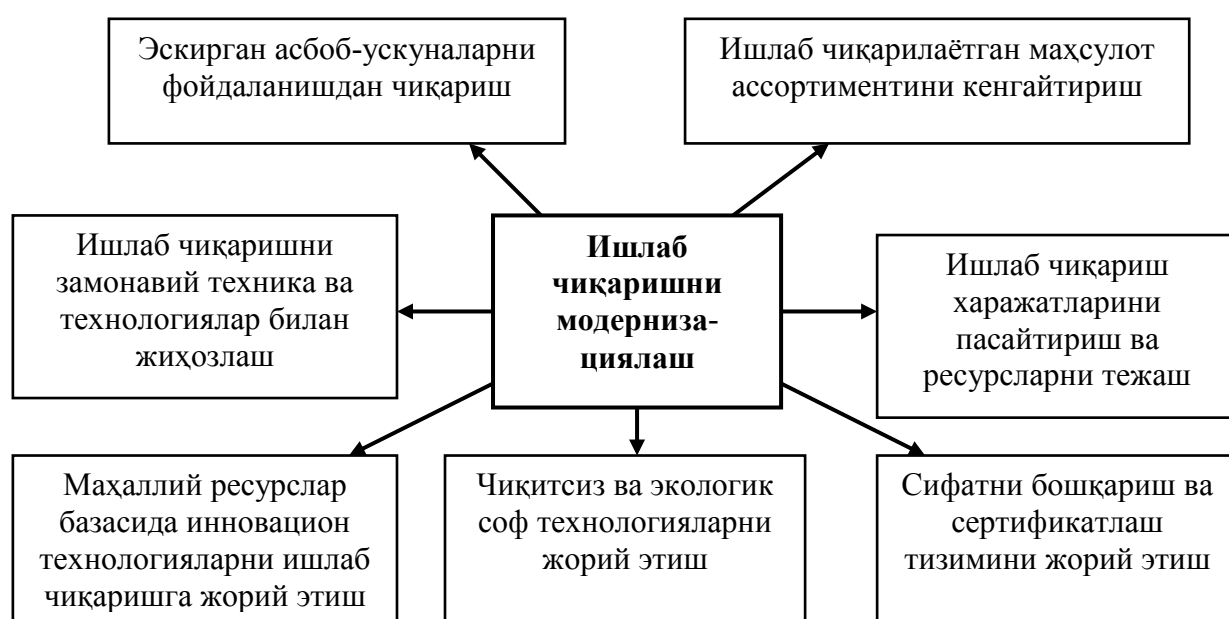
Юқоридаги тарифларни ва тушунчаларни таҳлил қилиш асосида модернизацияни анъанавий жамиятдан индустриаллашган, йирик машиналашган ишлаб чиқаришга ҳамда ижтимоий жараёнларни қонунларга таянган ҳолда самарали бошқаришга асосланган жамиятга ўтиш жараёнларини намоён этиши таъкидлаш мумкин. Назарияда модернизация деганда «анъанавий тарздаги ёпиқ жамият»га қарама-қарши ўларок

¹ <http://economic.doco.ru/id797665467>.

² Нуреев Р. Модернизация экономики: концепции и средства. - <http://www.soob.ru/n/2005/10/c/6>.

«замонавий очик тарздаги жамият»ни шакллантиришга олиб келувчи индустриялаштириш, секулярлаштириш, урбанизация, умумий таълим, ваколатли сиёсий ҳокимият тизимларининг қарор топиши, ҳудудий ва ижтимоий сафарбарликнинг кучайиши каби жараёнларнинг мажмуи тушунилади. Ушбу тушунчалардан кўринадики, модернизация жуда кенг тушунча бўлиб, бугунги кунда уни жамият ҳаётининг турли жабҳаларини тубдан ўзгартириш, янгилаш, бу борада тараққиётни жаҳондаги мавжуд илғор андозалар томон йўналтириш ва такомиллаштириш жараёнларининг мажмуи сифатида ифодалаш мумкин.

Мамлакатимизда бозор муносабатларига ўтиш жараёнида модернизациялашни амалга ошириш муҳим вазифалардан бири бўлиб қолди. Модернизациялаш жараёнлари мамлакатимиз ҳаётининг деярли барча йўналишларини, соҳа ва тармоқларини қамраб олди. Ушбу йўналишлар ичида ишлаб чиқаришни модернизациялаш муҳим ўрин тутди (1-чизма).



1-чизма. Ишлаб чиқаришни модернизациялашни амалга оширишнинг асосий йўналишлари ва воситалари

1-чизмада мамлакатимизда ишлаб чиқаришни модернизациялаш жараёнини амалга оширишнинг муҳим йўналишлари кўрсатилган. Бу йўналишлар қаторида дастлабки йўналиш - эскирган асбоб-ускуналарни

фойдаланишдан чиқаришдир. Бу фаолият жисмоний жихатдан эскирган дастгохлар билан бир қаторда маънавий жихатдан эскирган дастгохларни ҳам янги ва самаралилари билан алмаштиришни назарда тутати. Ҳар қандай ишлаб чиқариш ҳам замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозланиши талаб этилади. Шу сабабли ишлаб чиқаришни модернизациялашнинг иккинчи йўналиши ишлаб чиқаришни замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозлашни назарда тутати.

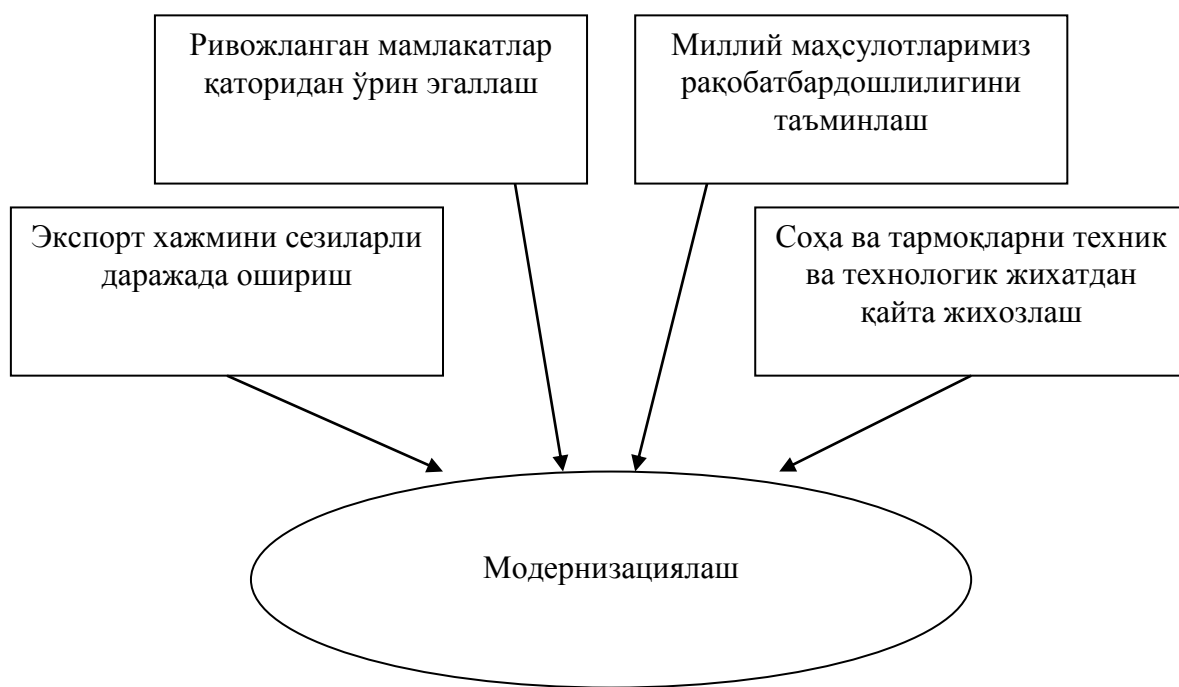
Ишлаб чиқаришни модернизациялаш маҳаллий ресурслар базасида инновацион технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш йўналишини ҳам ўз ичига олади. Шу билан биргаликда чиқитсиз ва экологик соф технологияларни жорий этиш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ассортиментини кенгайтириш, ишлаб чиқариш харажатларини мунтазам пасайтириб бориш ва фойдаланилаётган иқтисодий ҳамда техникавий ресурсларни тежаш йўналишлари ҳам ишлаб чиқаришни модернизациялашда муҳим ўрин тутати.

Ишлаб чиқаришни модернизациялаш йўналишлари ичида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ва яратилаётган хизматларнинг сифатини бошқариш ва сертификатлаш тизимини жорий этиш йўналиши ҳам муҳим йўналишлардан ҳисобланади. Ҳар қандай яратилаётган маҳсулот ёки хизмат ўз стандартига эга бўлиши ва стандарт талабларига тўла мос келиши лозим. Бозор муносабатлари шароитида бу жуда муҳим масалалардан ҳисобланади.

Ишлаб чиқаришни модернизациялаш ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг бошқа соҳаларидаги ўзгаришларга чамбарчас боғлиқ. Яъни, барча соҳа ва жабҳалар ўртасида жадал ислоҳ этиш ва модернизациялаш жараёнларининг амалга оширилишида изчиллик ва мантиқий мувозанатни таъминлашга ҳаракат қилиш лозим. Ишлаб чиқаришни, иқтисодиётни ҳамда мамлакат ҳаётининг бошқа соҳаларини модернизациялаш энг аввало ушбу жараёнларда иштирок этувчи, уларни амалга оширувчи ва доимий равишда такомиллаштириб боровчи жамият аъзолари дунёқараши, тафаккурининг

ўзгариши, уларнинг демократик ва туб ислохот жараёнларидаги фаоллиги ошишига бевосита боғлиқдир. Модернизациялашнинг самараси энг аввало модернизациялашни амалга ошираётган ходимларга, уларнинг малакаларига, самарали фаолиятларига ҳамда меҳнат унумдорликларига боғлиқдир.

Ривожланган мамлакатлар қаторида муносиб ўрин эгаллаш, миллий маҳсулотларимизнинг жаҳон бозорларидаги рақобатдошлигини таъминлаш, шу асосда экспорт ҳажмини сезиларли даражада ошириш мавжуд соҳа ва тармоқларни техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш асосида модернизациялашни тақозо этади (2-чизма). Айни пайтда, жаҳон бозоридаги эҳтиёж ва талабнинг ўзгаришини ҳисобга олган ҳолда иқтисодиётимиз таркибий тузилмасини такомиллаштириб бориш, бу мақсадда янги, замонавий тармоқларни барпо этиш ва жадал ривожлантириш лозим бўлади.



2-чизма. Модернизациялашни тақозо этадиган омиллар.

Мамлакатимизнинг барча ҳудудларида мавжуд иқтисодий ресурслар ва салоҳиятдан тўлароқ фойдаланиш асосида ушбу ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти, аҳоли фаровонлиги ва турмуш даражасини юксалтириш мақсадида барча кучларни сафарбар этиш муҳим вазифалардан ҳисобланади. Бу масаланинг ечими биринчи навбатда фаолият юритаётган

меҳнат ресурсларининг унумдорликларига боғлиқдир. Чунки, меҳнат унумдорлиги, яъни бир ходимнинг бир вақт ичида тайёрлаши мумкин бўлган маҳсулоти қанчалик кўпроқ бўлса, меҳнат ва бошқа сарф-харажатлар ҳам шунча пасайиб боради. Бу эса ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ва хизматлар таннархини пасайтириш демакдир. Бозор иқтисодиёти шароитида кескин рақобат курашида таннархнинг пасайиши энг зарур бўлган ҳолат ҳисобланади. Демак, модернизациялаш шароитида меҳнат унумдорлигини ошириб бориш, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш талаб этилади.

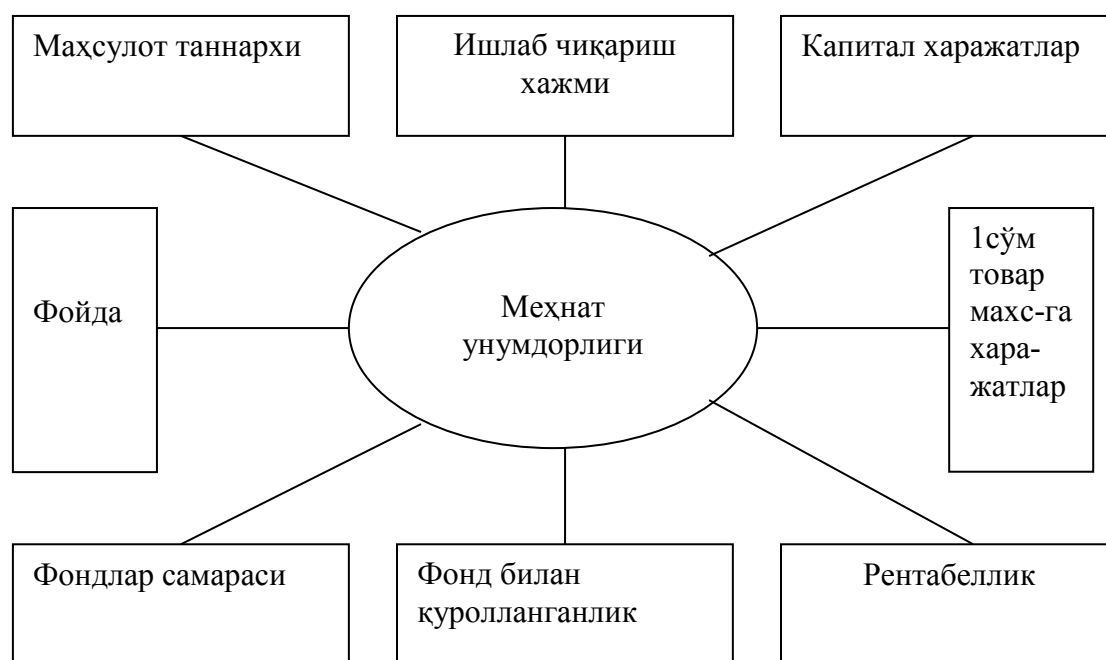
Мамлакатимизда модернизациялаш дастури доирасида енгил саноатни ҳам модернизациялашни амалга оширишни режалаштирилган. Бу соҳада авваламбор янги техникалардан фойдаланиш, иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланиш ва меҳнат унумдорлигини ошириш долзарб масалалардан қилиб белгиланган. Бу масалаларни ҳал қилиниши биринчи навбатда меҳнат ресурсларининг самарасига боғлиқдир. Меҳнат ресурсларининг самараси эса меҳнат унумдорлигини ошириш орқали амалга оширилади.

1.2. Меҳнат унумдорлиги ва уни орттиришнинг моҳияти, аҳамияти.

Техник-иқтисодий кўрсаткичлар тизимида меҳнат унумдорлиги марказий ўринни эгаллайди (3-чизма). Бу кўрсаткич корхона ва ташкилотлардаги барча техник-иқтисодий кўрсаткичларга таъсир кўрсатади. Шу билан биргаликда ҳар қандай жамиятнинг ривожи учун шу жамият иқтисодиётининг барча соҳа ва тармоқларидаги корхоналарда ва ташкилотларда меҳнат унумдорлигини орттириш талаб қилинади. Меҳнат унумдорлигини орттириш ишлаб чиқариш жараёнидаги барча турдаги иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланишга олиб келади. Шу билан биргаликда иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланиш ҳам меҳнат унумдорлигига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Иқтисодий ресурслардан фойдаланиш йўллари танлаш, улар сарфини орттирмасдан туриб ишлаб

чиқариладиган маҳсулот ҳажмини орттириш ёки камайтирмасликка эришиш ҳар бир корхона учун катта аҳамият касб этади. Демак меҳнат унумдорлиги – ходимлар меҳнат фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичидир. У ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдорининг меҳнат харажатларига нисбати, яъни меҳнат харажатлари бирлиги ҳисобига ишлаб чиқилган маҳсулот билан белгиланади. Жамиятнинг ривожланиши ва унинг барча аъзолари фаровонлиги даражаси ва унинг ўсишига боғлиқ. Бундан ташқари меҳнат унумдорлиги даражаси ишлаб чиқариш усулини ҳам, ҳатто ижтимоий-сиёсий тизимнинг ўзини ҳам белгилаб беради.

Ривожланган мамлакатларда асосий диққат-эътиборни меҳнат унумдорлигига қаратилади. Бунинг учун дастгоҳлар ва бошқа асбоб-ускуналарнинг унумдорлигини оширишга, меҳнат шароитларини яхилашга, меҳнатнинг ихтисослашув даражасини орттиришга, ходимлар малакасини ошириб боришга ҳаракат қилинади. Бунинг натижасида меҳнат унумдорлиги узлуксиз равишда ортиб бормоқда. Меҳнат унумдорлигининг йиллик ўсиш суръати 2,5-3,5 фоизни ташкил қилмоқда.



3-чизма. Техник-иқтисодий кўрсаткичлар тизимида меҳнат унумдорлиги

Корхона ва ташкилотлардаги меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражасини ифодаловчи муҳим кўрсаткич ҳисобланган меҳнат унумдорлиги бир вақт бирлиги ичида бир ишчи-ходим томонидан тайёрланган маҳсулот ёки кўрсатилиши мумкин бўлган хизмат ҳажмини кўрсатади. Меҳнат унумдорлиги ишлаб чиқаришнинг интенсив ривожлантириш омилларидан энг муҳими ҳисобланади. Ишлаб чиқариш ҳажмини орттиришнинг икки муҳим йўналиши мавжуд бўлиб (4-чизма), улар қуйидагилардир:

1. Экстенсив ривожланиш йўналиш.
2. Интенсив ривожланиш йўналиши.

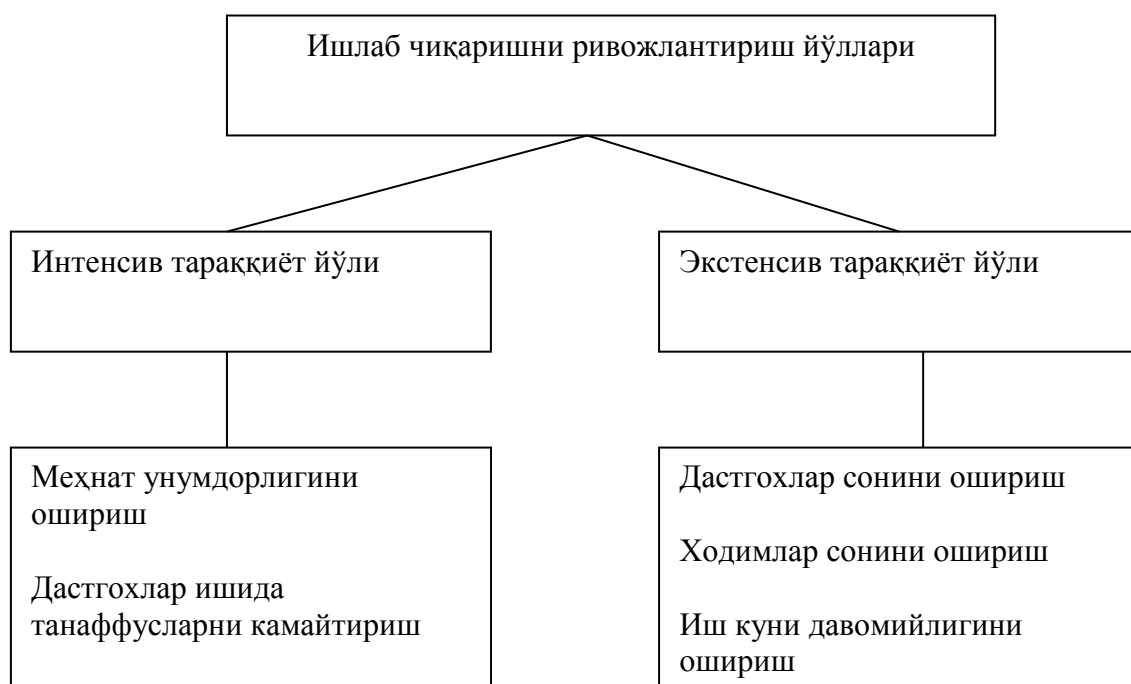
Ишлаб чиқариш ҳажмини орттиришнинг биринчи йўналиши ҳисобланган экстенсив ривожланиш йўналишида асосан вақт ҳисобига ишлаб чиқариш ҳажмини орттиришга эришилади. Бунда маҳсулот ишлаб чиқаришнинг техник асослари эскича қолади. Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ишчилар сонини ортиши, ускуна, энергия, хом ашё ва бошқаларни кўпайиши ҳисобига ортади. Шунинг учун ҳар бир ишловчига тўғри келадиган маҳсулот миқдори, яъни меҳнат унумдорлиги аввалигича қолади.

Экстенсив ривожланиш йўналиши техника турғунлигига тўғри келади. Ишлаб чиқаришнинг ўсиши харажатларни кўпайтириш туфайли юз беради. Сарфланган харажатлар яхши ишлатилганда ҳам, маҳсулот ўсиши харажатлар ўсишига пропорционал бўлади.

Ресурслар чекланган, эҳтиёжлар эса тобора юксалиб бораётган шароитда экстенсив ўсишнинг истиқболи йўқ. Ресурслар тобора ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун етишмайди. Бир томондан хом ашё, энергия манбаларини ўзлаштириш тобора кўпроқ меҳнат ва ишлаб иқариш воситалари сарфланади. Иккинчи томондан борган сари табиий ресурслар захираси камайиб боради. У табиатни асраш, авайлаш, ундан эҳтиёткорлик билан фойдаланиш талабларига жавоб бермайди. Шунинг учун ишлаб чиқариш ҳажмини орттиришнинг интенсив йўлига ўтилади.

Интенсив ривожланиш усули нисбатан мураккаб бўлиб, ўсиш ресурсларни тежаб-тергаб ишлатиш ҳисобига, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш эвазига таъминланади. Бунда ресурслар бирлигига тўғри келадиган маҳсулот миқдори ўсади. У фан техника тараққиёти ютуқларидан ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиш:

- иш билан банд бўлганларни малакаси, маҳоратини ошириш;
- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг сифатини яхшилаш, ассортиментини янгилаш ҳисобига эришилади. Натижада меҳнат унумдорлиги ўсади, асосий ресурслар тежалади.



4-чизма. Ишлаб чиқаришни ривожлантириш йўналишлари.

Интенсив усулнинг қуйидаги шакллари мавжуд: меҳнатни тежамкорлиги, капитал тежамкорлиги ва универсал.

Интенсив ўсишнинг меҳнат тежамкорлигини таъминловчи шакли ишлаб чиқаришга янги техника технологияларни жорий этиш билан боғлиқ. Бу даврда ишлаб чиқариш воситалари, ишлаб чиқариш жадал суръатларда ривожланади.

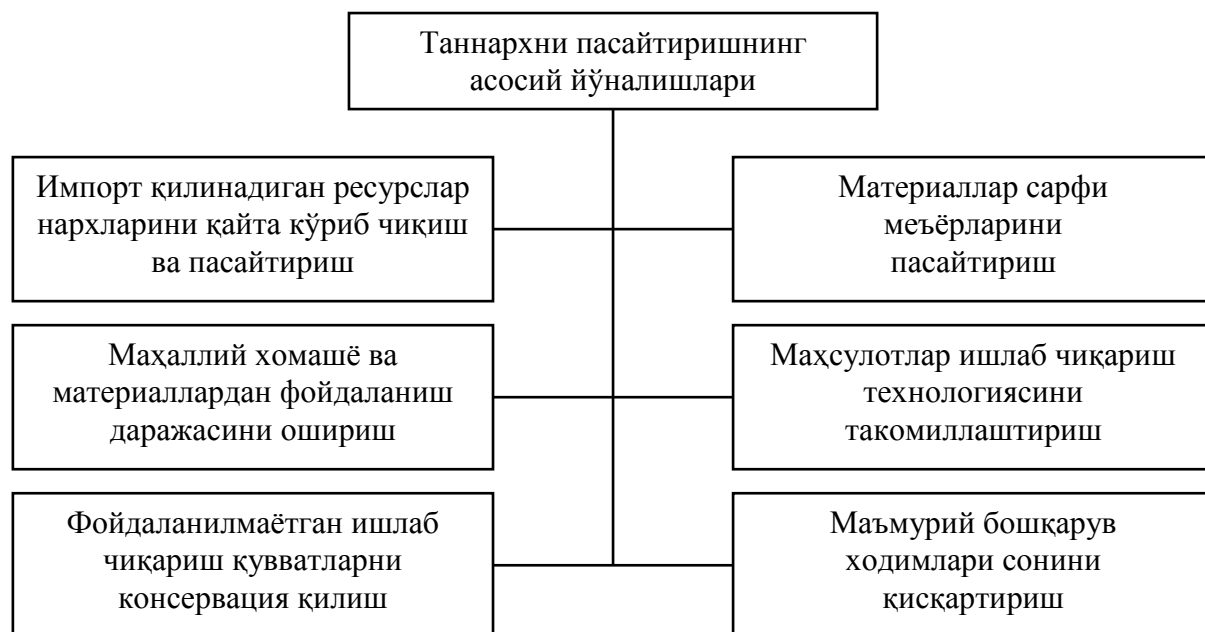
Капитал тежамкорлиги шаклида нисбатан самарали машина ва ускуналарни қўллаш, хом ашё, материалларни тежаш, меҳнатни ташкил этишни такомиллаштириш эвазига эришилади. Капиталнинг техник тузилиши, капитал (фонд) билан қуролланиш даражаси ўзгармайди ёки ўсиш суръати пасаяди. Бу жараён, айниқса маҳсулотни арзонлаштирадиган, юқори унумли автоматик ускуналар ва бошқа ишлаб чиқаришнинг юқори самарали хом ашё ва материалларни ишлаб чиқаришга жорий қилишда ўз ифодасини топади.

Интенсив ўсишнинг универсал шаклида ресурсларни тежашнинг барча усуллари қўлланилади. Натижада иқтисодий ўсишнинг янги сифат даражасига эришилади. Бунда ишлаб чиқаришнинг тежамкорлиги юқори, техник даражаси ўсади ва маҳсулотнинг сифати яхшиланади, фан сиғими юқори бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш кўпаяди.

Ишлаб чиқаришнинг интенсивлаштиришда ёки интенсив ривожланиш йўналишида вақт бирлиги ичида ишлаб чиқариш ҳажмини орттиришга эришилади. Бунда асосан меҳнат унумдорлигини ошириш орқали ва дастгохларнинг фойдали вақт коэффициентларини орттириш орқали ишлаб чиқариш ҳажмини орттиришга эришилади. Бу йўналишни қўллаганда ишлаб чиқариш ҳаражатлари бир бирлик маҳсулотга ортмайди балки бир бирлик маҳсулотлар ва хизматлар таннархи пасайиши кузатилади. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози таъсирини пасайтириш мақсадида мамлакатимизда қабул қилинган чоралар таркибида ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ва хизматлар таннархини пасайтириш омилидан фойдаланиш ҳам белгиланган. Бу йўналишни амалга оширилиши учун меҳнат унумдорлигини ошириш талаб этилади.

Бозор иқтисодиёти корхона ва ташкилотлар фаолиятига қатъий талаблар қўяди. Бу талаблар ва вазифалар ичида қатъий тежамкорлик тизимини жорий этиш, ишлаб чиқариш ҳаражатлари ва маҳсулот таннархини

камайтиришни рағбатлантириш ҳисобидан корхоналарнинг рақобатдошлигини ошириш вазифаси ҳам белгиланган.



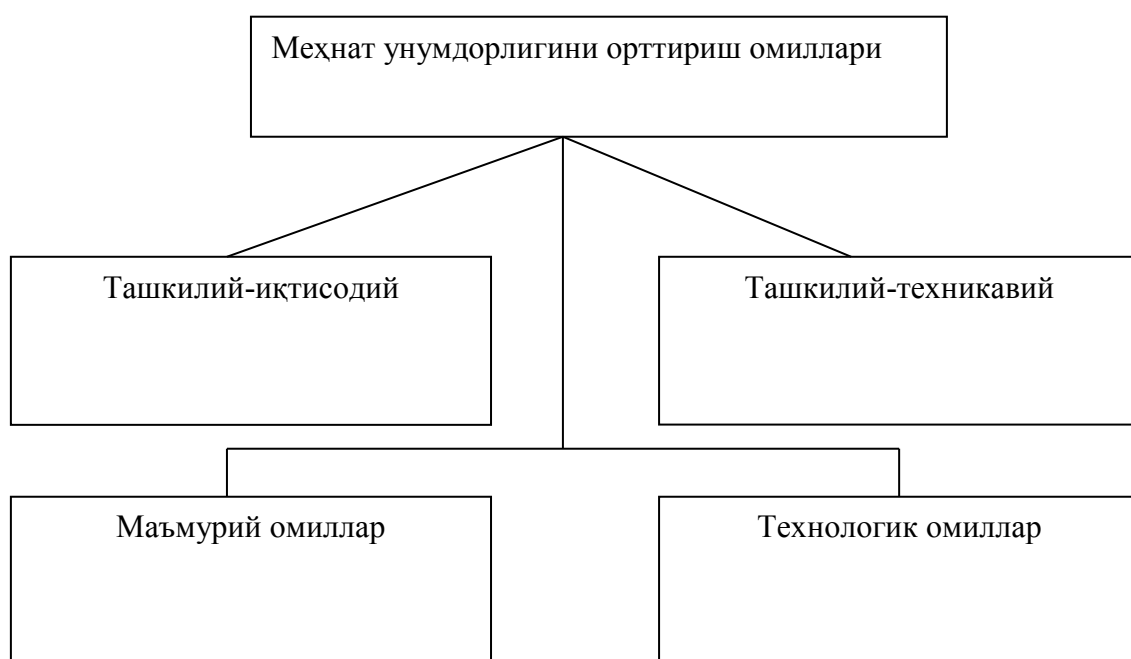
5-чизма Ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ва хизматлар таннархини пасайтиришнинг асосий йўналишлари

Меҳнат унумдорлигини моҳияти ва аҳамияти тўғрисида гапирганда авваламбор ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ва хизматлар таннархини пасайтиришга эътибор қаратиш лозим. Иқтисодиётнинг ҳар бир субъекти ўз фаолият йўналиши бўйича таннархни пасайтириш омиллари тўғрисида кенг ва чуқур тасаввурга эга бўлиши лозим. Умумий ҳолда, мамлакатимиз корхоналарида таннархни пасайтиришнинг асосий йўналишлари сифатида қатор омиллар белгиланган (5-чизма).

Ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ва хизматлар таннархини пасайтириш йўналишларнинг деярли барчаси меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи билан боғлангандир. Ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ва хизматлар таннархини пасайтиришда бир бирлик маҳсулот ишлаб чиқариш учун кетадиган сарф-ҳаражатларни пасайтириш лозим бўлади. Бу ишни амалга оширилиши меҳнат унумдорлигини оширишни талаб қилади. Меҳнат унумдорлиги кўрсаткичини орттириб боришнинг аҳамиятини кўплаб иқтисодчи олимлар ва тадқиқотчилар таъкидлаб ўтишган. Улар меҳнат унумдорлиги ҳар қандай жамият ривожининг асосини белгилашини ва

истикболини кўрсатиб беришини таъкидлаганлар. Меҳнат унумдорлигини орттириш орқали мамлакатлар иқтисодиёти ривожланиб боради ва самарадорлиги ортиб боради.

Меҳнат унумдорлигини орттиришнинг кўплаб омиллари мавжуд бўлиб, уларни ташкилий-иқтисодий, ташкилий-техникавий, маъмурий ва технологик омиллар дейилади (6-чизма). Меҳнат унумдорлигини орттиришнинг ушбу омиллари ичида ташкилий-иқтисодий омилларнинг аҳамияти ниҳоятда каттадир.



6-чизма. Меҳнат унумдорлигини орттириш омиллари.

Меҳнат унумдорлигини орттиришнинг ташкилий-иқтисодий омиллари асосан меҳнатни ташкил этиш билан боғлиқ бўлган омиллардан иборатдир. Ишлаб чиқариш корхоналарида меҳнатни ташкил этиш меҳнат ресурсларидан самрали фойдаланишни таъминловчи тадбирлар мажмуаси бўлиб, у турли даражадаги самарадорлик ва илмий асосланганлик билан тавсифланади.

Меҳнат жараёнининг самараси меҳнат унумдорлиги даражаси билан аниқланади. Ишлаб чиқаришдаги техник иқтисодий кўрсаткичлар тизимида меҳнат унумдорлиги марказий ўринни эгаллайди. Меҳнат унумдорлиги

кўрсаткичи бир ходимнинг бир вақт бирлигида ишлаб чиқарадиган маҳсулот миқдорини кўрсатади ва қуйидагича аниқланади:

$$M_y = \frac{Q}{T}$$

бу ерда: Q - ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори;

T - шу маҳсулотни ишлаб чиқаришга сарфланган вақт.

Меҳнат унумдорлиги қанчалик юқори бўлса аҳоли эҳтиёжи учун зарур бўлган маҳсулот шунчалик кўп ишлаб чиқарилади. Меҳнат унумдорлигининг даражаси меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг аҳолини кўрсатади. Юқори меҳнат унумдорлиги даражасига эришиш учун меҳнат илмий асосда ташкил этилиши лозим.

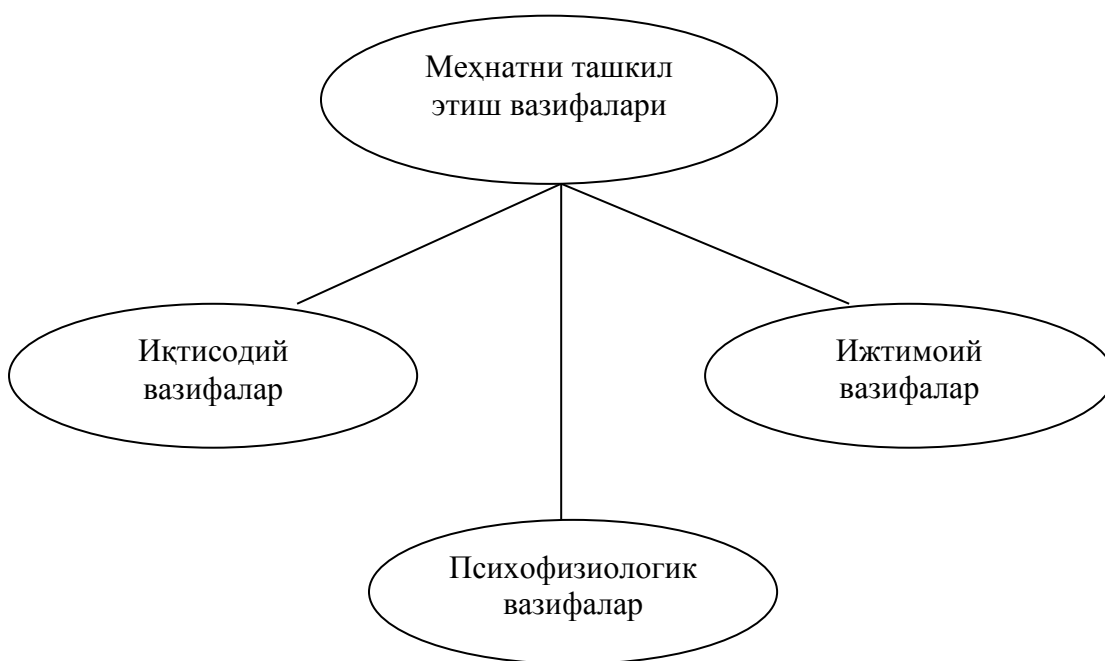
Меҳнатни илмий ташкил этиш деб ишлаб чиқариш жараёнида ходимлар ва техникани самарали тарзда муносабатларини амалга ошириш, меҳнат унумдорлигининг юқори даражада бўлишини таъминлайдиган, меҳнат жараёнида кишилар соғлиғини сақлашга имкон берадиган ташкил этишга айтилади. Меҳнатни илмий ташкил этиш фан ютуқларига ва илғор тажрибага асосланади ва уларни мунтазам равишда ишлаб чиқаришга жорий қилиш ҳаракатида бўлади.

Меҳнатни илмий ташкил этиш чекланган ва қотиб қолган тизим эмас. Меҳнат унумдорлигининг энг юқори даражасига эришиш меҳнатни илмий ташкил этиш тугалланганлигини билдирмайди, меҳнатни илмий ташкил этиш ишлаб чиқаришдаги техника ва технологияга, ишлаб чиқаришни ташкил этиш даражаси мослаб, мувофиқлаштириб туриш лозим. Демак, меҳнатни илмий ташкил этишни муттасил равишда такомиллаштириб борадиган жараён деб қараш лозим экан. Меҳнатни илмий ташкил этиш доимо ривожланиш жараёнида бўлади. Унинг усуллари ва йўналишлари бўйича тадқиқотларни мунтазам равишда амалга ошириб бориш зарурдир.

Меҳнатни илмий ташкил этиш илғор тажрибадан фойдаланишга ҳам асосланади. Бу илғор корхоналаридаги меҳнатни ташкил этиш амалиётини жорий қилиш ва улар ичидан кенг қўлланиш учун танловни амалга оширишни, меҳнатни ташкил қилиш бўйича таклиф этилган тадбирларни текшириш ва улар самарасини ҳисоблашни назарда тутати.

Фан ва илғор тажриба ҳамма вақт ривожланишда бўлгани сабабли меҳнатни илмий ташкил этиш ҳам ривожланиб боради. Меҳнатни илмий ташкил этиш ўз ривожда қуйидаги уч вазифани бажаришга йўналтирилгандир (7-чизма). Бу вазифалар меҳнат унумдорлигини орттиришнинг йўналишлари ҳам ҳисобланади.

1. Иқтисодий вазифалар.
2. Психофизиологик вазифалар.
3. Ижтимоий вазифалар.



7-чизма. Меҳнатни илмий ташкил этишнинг вазифалари.

Меҳнатни илмий ташкил этишнинг иқтисодий вазифалари меҳнат унумдорлигини энг юқори даражага олиб чиқишга ва ишлаб чиқариш самарасини орттиришга имкон берадиган тадбирларни амалга оширишни

назарда тутати. Иқтисодий вазифалар қуйидаги йўналишлар орқали амалга оширилади:

- ишлаб чиқаришдаги техника билан одамларни самарали тарзда боғлаш;
- ишлаб чиқариш жараёнининг барча элементларининг самарали ҳаракатини йўлга қўйиш;
- меҳнатдан самарали фойдаланиш;
- меҳнат ва моддий ресурслар сарфини камайтириш.

Меҳнатни илмий ташкил этишнинг психофизиологик вазифалари ишлаб чиқаришда соғлом меҳнат шароитини таъминлаб беришдан, ходимларнинг иш қобилиятини сақлаб қолиш ва давом эттиришдан, меҳнатни жозибадорлиги ва мазмундорлигини таъминлаб беришдан, унинг маданиятини ошириб беришдан иборатдир.

Меҳнатни илмий ташкил этишда меҳнатни биринчи ҳаётий эҳтиёжга айлантириш, ходимларни ҳар томонлама ривожлантириш, уни бажариш босқич ва тартибларининг оддийлигига эришиш, ходимларни маънавий етук бўлишларига эришиш сингари вазифалар ҳам ҳал этилади. Ушбу вазифалар меҳнатни илмий ташкил этишнинг ижтимоий вазифаларидир.

Меҳнатни илмий ташкил этиш назарий ва амалий асосларига эга. У бу асосларга таянади, шаклланади ва ривожланади. Меҳнатни ташкил қилиш ва уни такомиллаштириш вазифалари ҳал қилинади. Меҳнатни илмий ташкил қилишнинг иқтисодий, техник-технологик ва психофизиологик асослари мавжуд.

Иқтисодий асослар жамиятда меҳнатнинг ўрни ва аҳамияти билан аниқланади. Меҳнатни илмий ташкил этиш жамиятда ҳаракатда бўлган иқтисодий қонунларни амалга оширишнинг асосий воситаларидан бири бўлиб хизмат қилади.

Меҳнатни илмий ташкил этиш бозор иқтисодиётининг энг муҳим қонунлари ҳисобланган талаб ва таклиф қонуни, қиймат қонуни ва бошқа

конунларга таянади. Ҳар бир ходимнинг қобилияти ва лаёқатига мос равишда иш билан таъминланаш, унинг меҳнатининг миқдори ва сифатига мос равишда тақдирлаш ва рағбатлантириш, ходимдан фойдаланишда рақобат, талаб ва таклиф ҳамда яратилаётган истеъмол қийматини ҳисобга олиш сингари талабларни бажариш орқали меҳнат ташкил қилинади. Меҳнатни ташкил қилишда ходимнинг иш қобилиятини тўла намоён бўлишига эришиш орқали меҳнат унумдорлигини юқори даражасини таъминлаб бориш зарурдир.

Корхоналарда амалга ошаётган меҳнат жараёни шу корхонадаги техника ва технология даражасига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Турли дастгоҳлардаги иш бажариш усуллари бир-биридан фарқ қилади. Меҳнат у амалга оширилаётган қуролларга мос равишда ташкил этилиши катта аҳамиятга эга. Ҳозирги вақтда мамлакатимиз енгил саноатида турли мулк шаклидаги кўплаб корхоналар фаолият юргизмоқдалар. Уларда турли даражадаги техникалардан, асбоб-анжомлар, дастгоҳлар ва жиҳозлардан фойдаланилмоқда. Техника ва технология ривожланиб боргани сари меҳнатга талаб ҳам ўзгариб бормоқда. Айниқса, унинг даражасига, ходимларнинг малакаси ва дунёқарашига, унумли ва сифатли ишига талаблар ортиб бормоқда.

Ҳар қандай маҳсулотда, буюм ва хизматда жонли ва буюмлашган меҳнат жамланган бўлади. Бундай меҳнат туфайли моддий бойликлар яратилади.

Жонли меҳнат – бу инсон куч-қувватини сарфланишидир: жонли меҳнат жисмоний ва ақлий меҳнат бўлиши мумкин. Жисмоний меҳнат деганда калория билан ўлчанадиган мускуллар қувватининг сарфланиши тушунилади. Ақлий меҳнатга ақлий фаолият қуввати сарфланади. Жонли меҳнат сарфлари эса физиологик чегараларга эга эканлиги билан ажралиб туради.

Жамият ишлаб чиқарувчи кучлари ривожланиб борган сари жонли меҳнат моддийлашган меҳнатнинг тобора кўпроқ қисмини қамраб олади. Натижада жами меҳнатда моддийлашган меҳнатнинг улуши кўпайиб борган сари жонли меҳнатнинг улуши камайиб боради. Фан-техника тараққиёти ва ишлаб чиқаришни такомиллашуви меҳнат унумдорлиги ошишининг асосий шартидир. Янги технологик жараёнлар, материаллар ва автоматлаштириш воситаларининг жорий этилиши меҳнатнинг механизациялаш даражасининг ортишига олиб келади.

Ҳар қандай меҳнат самарали ва унумли бўлиши билан биргаликда узок вақт давомида фаолият кўрсатиши зарурдир. Иш вақти давомида ходимнинг жисмоний ва ақлий қуввати сарф бўлади. Корхоналарда меҳнат унумдорлиги юқори бўлиши учун ходимлар саломатлиги ва иш қобилияти сақланиб турадиган шароит яратилиши лозим. Шу сабабли, меҳнатни илмий ташкил қилиш усуллари ишлаб чиқишда меҳнатни илмий санитарияси ва гигиенаси, физиологияси ва психологияси, эргономикаси соҳасидаги илмий ютуқларга таяниб иш кўрилади. Меҳнатни илмий ташкил этиш соҳасидаги ҳар қандай тадбир ходимлар соғлиғига ва иш қобилиятига қандай даражада таъсир кўрсатиши нуқтаи назаридан баҳоланади. Бунинг учун меҳнат жараёнининг психофизиологик йўналиши тўғрисида тушунчаларга эга бўлиш керак.

1.3. Меҳнат ва унинг унумдорлигини орттиришни бошқариш.

Мамлакатимизда йил бошида жорий йил учун муҳим устувор йўналишлар белгилаб олинади ва режалар тузиб олинади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 15 январдаги кенгайтирилган мажлиси шу масалаларга бағишланди. Унда нутқ сўзлаган Президентимиз И.Каримов 2016 йилга мўнжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишлари тўғрисида маъруза қилди. Бу маърузада авваламбор, йил режаларини ва устувор йўналишларини белгилаб олишда биз

жаҳон молиявий иқтисодий инқирози таъсирини ҳисобга олишимиз лозимлигини таъкидланди:

“Мамлакатимизнинг 2016 йилга белгилаб олинган марра ва мақсадлари, ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий устувор йўналишларини аниқлаб олишда жаҳон миқёсидаги ҳали-бери давом этаётган глобал инқироз билан боғлиқ юзага келаётган жиддий муаммоларни ҳисобга олмаслигимиз мумкин эмас, албатта.

Ана шу муаммолар туфайли бугунги кунда дунё бозорларида талабнинг кескин камайиб, ноаниқлик сақланиб қолаётгани, шафқатсиз рақобатнинг тобора кучайиб бораётгани, ишлаб чиқариш суръатларининг пасайиши жаҳондаги кўпчилик давлатларга салбий таъсир кўрсатаётганининг гувоҳи бўлмоқдамиз.”¹

Бундай шароитда иқтисодиётнинг барча соҳаларида ва жабхаларда янгича фикрлаш, кенг дунёқарашга эга бўлиш, мустақил фикрлаш асосида самарали қароалар қабул қилиш, барча иқтисодий кўрсаткичларни яхшилаш йўлида тинимсиз ҳаракат қилиш лозимлиги таъкидланди: “Бундай ўта мураккаб вазият барчамиздан эртанги кунимизни кўришда, истиқболимизни белгилаб олишда, аввало, эскича қарашлар қолипидан воз кечишни, умрини ўтаб бўлган, айтиш мумкин, инерцион усуллардан тўлиқ воз кечишни талаб этади.”²

Ушбу фикрлар меҳнат унумдорлиги кўрсаткичига ҳам боғлиқдир. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишда ва унинг самарадорлигини оширишда анъанавий усуллардан фойдаланиш билан бир қаторда замонавий ва ҳозирги

¹ И.Каримов. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. “Наманган ҳақиқати” 2016 йил, 16 январь №5(19210)

² И.Каримов. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. “Наманган ҳақиқати” 2016 йил, 16 январь №5(19210)

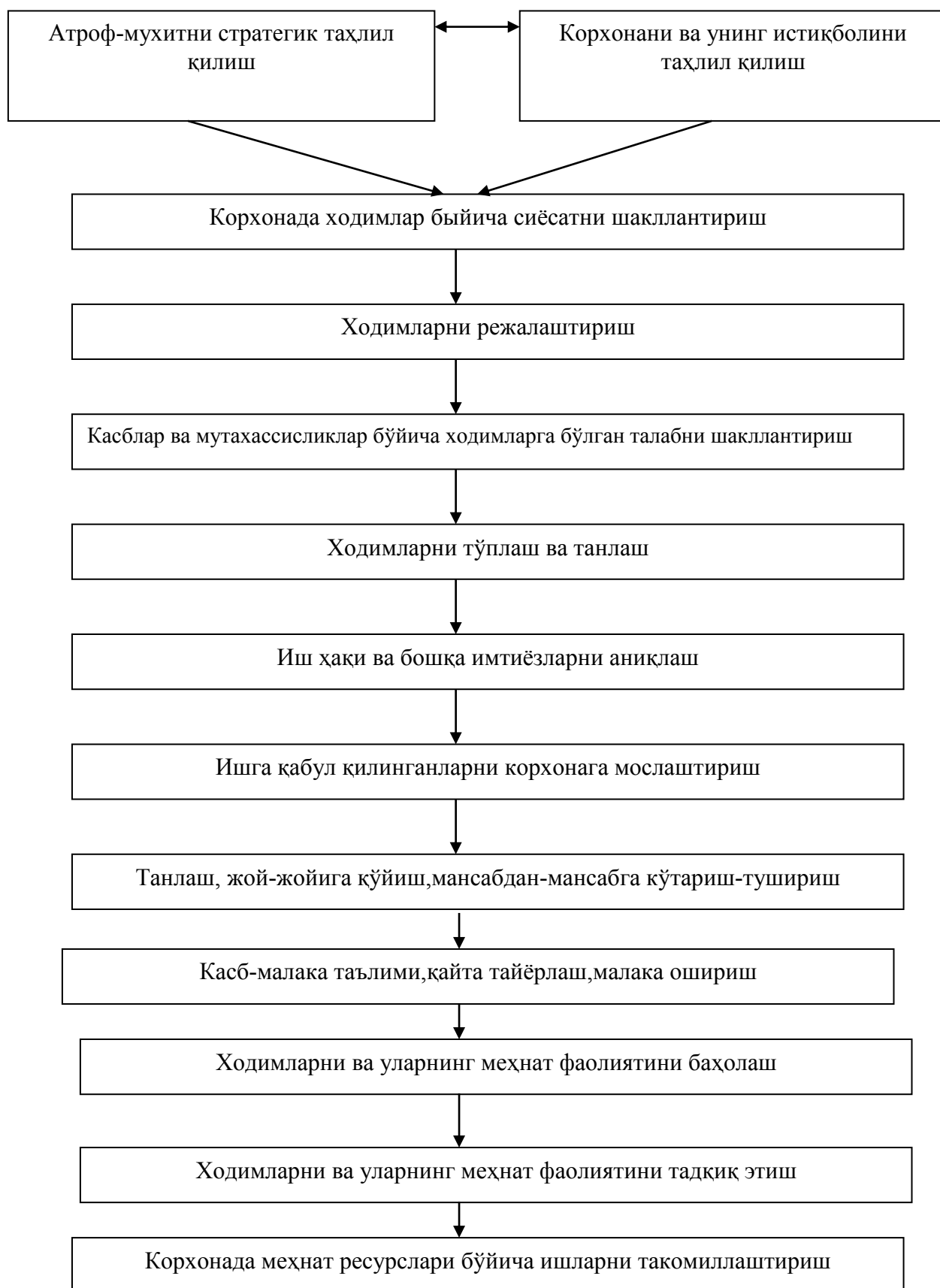
давр учун мутаносиб бўлган энг илғор усулларни қидириб топиш ва улар асосида меҳнат унумдорлигини оширишнинг ноанъанавий йўналишларини ишлаб чиқиш ҳамда бу йўналишларни ишлаб чиқаришга жорий қилиш зарурдир. Эндиликда барча корхона ва ташкилотларда фаолият юритаётган мутахассисларга, илмий йўналишда тадқиқотлар олиб бораётган ходимларга ўзгача талаблар қўйилади, улар янгича шароитларда муваффақиятга эришиш учун янгича фикрлашга ва ишлашга ўтишлари зарур.

Бугунги кунгача бўлган даврда меҳнат ресурсларини ишини ташкил этиш ва бошқариш, меҳнат унумдорлигини бошқариш асосида унинг даражасини ошириб бориш ишлари корхона ва ташкилотларда маълум бир бўлимларга бириктириб қўйилган вазифалар ҳисобланарди. Меҳнат ресурсларини ташкил этиш ва бошқаришнинг барча вазифалари ходимлар бўлимининг вазифаси қилиб бириктириб қўйилган эди.

Бу бўлим ходимларни қидириб топиш, ишга олиш, мансабдан-мансабга кўтариш, тушириш, бошқа ишга ўтказиш, ишдан бўшатиш ва шу каби бошқа вазифаларни бажарар эди. Бугунги кунда жаҳоннинг замонавий корхоналари ва ташкилотларида эса бошқача тизим асосида ишлар ташкил этилган бўлиб, бу ишларни ўрганиш ва ўзимизда татбиқ этиш катта самара бериши мумкин. Корхона ва ташкилотларда меҳнат унумдорлигини ошириб бориш учун авваламбор ундаги ходимлар билан ишлашни янгича асосларда ташкил этиш лозим.

Замонавий корхона ва ташкилотларда меҳнат ресурсларини ишларини ташкил этиш ва бошқаришнинг асосий мақсади меҳнат унумдорлигини оширишга йўналтирилади. Ҳар бир босқичда меҳнат ва унинг самараси биринчи даражали ўринга кўтарилади.

Меҳнат ресурсларини ҳамда улар самарадорлигини ташкил этиш ва бошқариш (8-чизма) қуйидаги босқичлардан иборат:



8-чизма. Замонавий корхоналарда меҳнат ресурсларини ишларини ташкил этиш ва бошқариш босқичлари.

1. Меҳнат ресурсларини режалаштириш. Корхонада келажакда одамларга бўлган эҳтиёжни аниқлаш.

2. Ходимларни тўплаш. Ишга қабул қилинувчиларнинг захирасини яратиш.

3. Танлов.

4. Иш ҳақи ва имтиёзларни аниқлаш.

5. Йўналтириш ва шароитга мослаштириш.

6. Ўқитиш.

7. Меҳнат фаолиятини баҳолаш.

8. Мансабга кўтариш, тушириш, бошқа ишга ўтказиш, ишдан бўшатиш.

9. Раҳбар ходимларни тайёрлаш, хизмат мансабидан кўтаришни бошқариш. Раҳбар ходимларнинг меҳнат самарасини ошириш ва қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган дастур яратиш.

2. Ташкилот раҳбарияти ўз мақсадларини аниқлашда бу мақсадларга эришиш учун зарур бўлган ресурсларни ҳам аниқлаши лозим. Капитал, моддий технологик ресурслар билан бир қаторда меҳнат ресурсларини ҳам аниқлаш лозим. Меҳнат ресурсларини шакллантириш уларни режалаштиришдан бошланади.

Меҳнат ресурсларини режалаштириш корхона ходимларини тўлдириш учун режалаштиришни амалга оширишдир. Меҳнат ресурсларини режалаштириш учта боскичдан иборат бўлиши лозим.

1-боскич. Мавжуд ресурсларни аниқлаш.

2-боскич. Келажакдаги эҳтиёжларни баҳолаш.

3-боскич. Келажакдаги эҳтиёжларни қондириш дастурини ишлаб чиқиш.

Ходимларни тўплаш режалаштиришдан кейинги жараён бўлиб, унда барча зарурий мансаблар ва мутахассиликлар учун зарур бўлган ходимларнинг захираси тайёрланади. Ходимлар тўплаш ички ва ташқи

воситалар орқали амалга оширилади. Ташқи воситаларига газета ва журналларда эълон бериш, меҳнатга жойлаш агентлигига мурожаат қилиш, радио ва телевидениедан фойдаланиш сингарилар киради.

Кейинги босқичда тўпланган ходимлар захирасидан ишлаб чиқариш учун зарур бўлган ходимлар танлаб олинади.

Ходимларни танлаш синов, суҳбатлашиш ва баҳолаш марказларидан фойдаланилади. Синовда бўлажак ходим аниқ вазифани бажаришга лаёқатлилиги, қобилияти ва хис қилиш даражаси текширилади. Бу синовларда бўлажак ходим баҳоланади. Бундай марказларда моделлаштириш усули ёрдамида вазифаларни бажариш билан боғлиқ қобилиятлар билан баҳоланади. Турли туман машқлар ичида 3 соатлик раҳбар машқи ҳам бор. Бўлажак ходим уч соат мобайнида корхона раҳбари вазифасини бажаради. У қарорлар қабул қилиши ёзишмаларга, хатларга жавоб бериши, ходимларга ваколатлар бериши қўл остидагилари билан ёзма ахборот алмашуви, йиғилиш ўтказиши лозим бўлади.

Ходимларни танлашда суҳбатлашишдан ҳам фойдаланилади. Бу усул энг кўп тарқалган усулдир. Суҳбатлашишни самарали амалга ошириш учун номзод билан бир-бирингизни тушунадиган мухитни яратиш, суҳбат давомида асосий диққатни ишга ва унинг унумдорлигига қаратиш, тўла информацияга эга бўлиш ва баҳолаш керак бўлади.

Меҳнат ресурсларини ташкил этиш ва бошқаришда ҳамда меҳнат унумдорлигини оширишда ходимларни мотивлаштиришнинг, яъни рағбатлантиришнинг аҳамияти каттадир. Иш ҳақи ходимларни ишни керакли хажмда ва юқори сифатда тайёрлашга йўналтирилган бўлади. Иш ҳақи миқдори мамлакатда ўрнатилган меҳнат ва иш ҳақи қонунчилигига мос бўлиши лозим. Бизда иш ҳақини аниқлашда ягона тариф жадвалидан ва белгиланган минимал иш ҳақидан фойдаланилади.

Ташкилот иш ҳақидан ташқари ўз ходимларига яна қўшимча тўловлар, яъни имтиёзлар ҳам беради. Бундай қўшимча имтиёзлар ўрта ҳисобда иш

ҳақининг 30-40 фоизигача тўғри келиши мумкин. Бундай имтиёزلарга: таътил учун тўловлар, касаллик варақаси учун, соғлиқни суғурталаш, қариганда нафақа бериш ва шу сингарилар қиради.

4. Ходимларни тўплаш ва танлаш корхонадаги меҳнат ресурслари билан ишлашнинг бошланишидир. Асосий вазифа - уларни ривожлантириш, салоҳиятини оширишдир, яъни уларнинг меҳнат унумдорлигини орттириб боришдан иборатдир.

Меҳнат ресурсларини ривожлантириш ўз олдига юқори қобилиятли ходимларни тайёрлашни, ташкилот мақсадларини тушунадиган ва унга ҳисса қўша оладиган ходимларни яратишдир. Меҳнат унумдорлигини ортиб боришига таъсир кўрсата оладиган ходимларни тайёрлаш лозим.

Меҳнат унумдорлигини орттириш ва уни ташкил этиш ҳамда бошқаришнинг аҳамияти ортишининг биринчи омили иш жойларига ва хизмат мансабларига бўлган рақобатнинг ортишидир. Шу омилнинг иккинчиси – янгича шароитларда ишлаш учун янги билимлар ва янги кўникмаларнинг зарурлигидир. Меҳнат ресурсларини ва улар самарасини оширишни мақсад қилиб олган бошқарувчилар ва иқтисодчилар ҳамда бу фаолият билан шуғулланишни истаганлар компьютерда ишлашни яхши билишлари ва ундан ўз мансаб топшириқларини бажаришда фойдаланишлари лозим. Шу билан биргаликда, ахборотлар билан ишлашни такомиллаштириб бориш талаб этилади. Қўл остидаги бўйсинувчилар юқори даражадаги билимга ва маълумотга эга бўлиб борадилар, улар бошқарув фаолиятидаги қарор қабул қилиш жараёнида ҳам қатнашиб борадилар. Бу бошқарув фаолиятини мураккаблаштиради. Шу билан биргаликда, меҳнат унумдорлигини орттиришга таъсир кўрсатади.

Меҳнат унумдорлигини орттириш ва самарали равишда бошқариш учун бошқарувнинг барча бўғин ва даражаларидаги раҳбарларнинг иштироклари зарурдир. Улар томонидан меҳнат унумдорлигини орттириш қўллаб-қувватлаб борилади. Меҳнат унумдорлигини орттиришда уларнинг

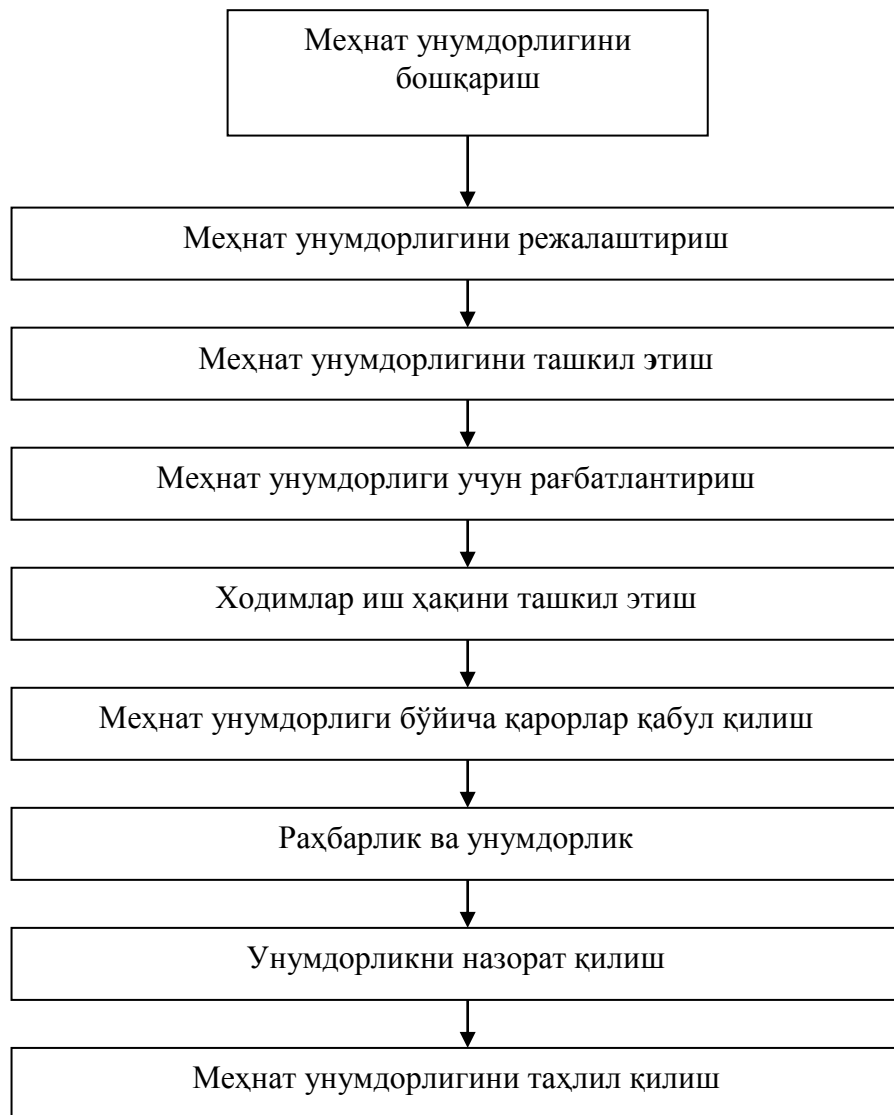
ҳиссалари жуда юқоридир. Улар корхона мақсад ва вазифаларини аниқлайдилар, зарур ҳолларда ўзгартириш киритадилар, корхона сиёсатларини ва узоқ муддатли стратегик мақсадларини қўядилар. Шу сабабли, корхоналардаги меҳнат унумдорлигини бошқаришда уларнинг катнашуви жуда зарурдир.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда меҳнат унумдорлигини бошқариш тартиби, босқичлари ва амалга ошириш хусусиятларини ўрганамиз.

Меҳнат унумдорлигини бошқариш фикримизча қуйидаги босқичлардан иборат бўлиши лозим (9-чизма):

1. Унумдорликни режалаштириш.
2. Меҳнат унумдорлигини ташкил этиш.
3. Меҳнат унумдорлиги учун рағбатлантириш.
4. Иш ҳақини ташкил этиш.
5. Қарор қабул қилиш.
6. Раҳбарлик ва унумдорлик.
7. Унумдорлик бўйича назорат.
8. Унумдорликни таҳлил қилиш.

Ишлаб чиқариш корхоналаридаги раҳбарият режалаштириш жараёни воситасида унумдорликни таъминлаши лозим. Унумдорликни режалаштирмай туриб, аниқ мақсадларни қўймай туриб, ҳозирги унумдорлик даражаси тўғрисида хулоса қилиб бўлмайди. Шу сабабли корхона бошқарувини амалга оширишда муҳим масалалар қаторида энг муҳим – меҳнат унумдорлигини бошқаришдир. Меҳнат унумдорлиги ходим меҳнатининг самараси, аммо у раҳбарлар томонидан, иқтисодчилар томонидан ташкил этиб берилиши, режалаштирилиши, назорат қилиниши, йўл-йўриқлар кўрсатилиши керак. Шу асосда меҳнат унумдорлигини муттасил орттириб борилишини таъминлаш мумкин.



9-чизма Мехнат унумдорлигини бошқариш босқичлари.

Мехнат унумдорлигини оширишга олиб келадиган ёки унинг ортишига ҳалақит берадиган, тўсқинлик қилиши мумкин бўлган омиллар тўғрисида масаланинг ечимида қўйилган мақсадлар мўнжал бўлиб хизмат қилади. Мақсадлар ёрдамида бошқарувчилар, раҳбарлар ва иқтисодчилар ҳамкорликда ўз ташкилотларида меҳнат унумдорлигини орттиришга олиб борадиган омилларни гуруҳлайдилар. Миқдор ва сифат орқали акс эттирилган мақсадларга ўз вақтида эришиш учун ресурслардан фойдаланиш даражасининг ўлчови бўлган унумдорлик режалаштириш босқичи орқали белгиланади.

Меҳнат унумдорлиги ҳам узок муддатга, ҳам қисқа муддатга режалаштирилади. Узок муддатга режалаштиришда унумдорликни комплекс равишда режалаштирилади. Узок муддатли режа қисқа муддатли режалар билан мустаҳкамланади, ташкилотда қабул қилинган меъёрлар ва қоидалар билан боғланиши лозим.. Айниқса, меҳнат унумдорлиги бўйича режа бошқа булимлар бўйича режалар билан чамбарчас боғланиши лозим. Масалан, ишлаб чиқариш дастури билан, меҳнат ва иш ҳақи бўйича режа билан, маҳсулот ишлаб чиқариш харажатлари бўйича режа билан, капитал қурилиш режаси билан, фойда ва самарадорлик бўйича режалар билан мустаҳкамланади, мувофиқлаштирилади.

Иккинчи босқич ҳисобланган меҳнат унумдорлигини ташкил этишда раҳбарият, унумдорлик бўйича режаларни, қўйилган мақсадларни амалга ошириш учун мавжуд бўлган меҳнат ресурсларини, материалларни, технологияни ва ахборотавий ресурслардан фойдаланишни йўлга қўяди.

Меҳнат унумдорлигини оширишда меҳнатга ҳақ тўлаш ва рағбатлантиришнинг ҳам ниҳоятда катта таъсири бор. Ишчи-ҳодимларнинг яшаш шароитлари ва қўшимча имтиёзлар меҳнат унумдорлигини орттириш учун муҳим бўлган муҳитни яратади. Меҳнат унумдорлигини бир маромда ортиб боришига эришиш учун корхона раҳбарияти иш ҳақини, ишда хизмат пиллапояларидан кўтарилишни ва бошқа имтиёзларни меҳнат унумдорлиги билан боғлаш лозим. Ҳозирги вақтдаги имтиёзлар бир марталик маҳсулот ҳажми ёки сифати учун берилади. Биз эса барча турдаги имтиёзларни фақатгина меҳнат унумдорлиги билан боғлашни таклиф қилмоқдамиз.

Меҳнат унумдорлиги мунтазам равишда ортиб бориши учун белгиланган ишларнинг боришини ўз вақтида сифатли назорат қилиб бориш лозим. Бунда назоратнинг тамойилларидан самарали тарзда фойдаланиш керак. Айниқса, назоратнинг объектив баҳолаш тамойилининг аҳамияти жуда катта. Бу тадбирлар меҳнат унумдорлиги даражасига таъсир кўрсатади.

II Боб. Мамлакат иқтисодиётини модернизация қилиш шароитида енгил саноат корхоналарида меҳнатдан фойдаланиш масалалари

2.1. Наманган вилояти иқтисодиётининг ривожланиши масалалари.

Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳалари ичида енгил саноатнинг ўзига мос ва алоҳида ўрни бор бўлиб, бу саноат ялпи ҳудудий маҳсулотнинг катта қисмини таъминлаб беради. Чунки, мамлакатимизда енгил саноат корхоналарининг мустаҳкам ва етарли миқдордаги моддий хом ашё базаси мавжуддир. Айниқса, Наманган вилоятининг ялпи ҳудудий маҳсулотининг катта қисмини енгил саноат тармоғига қарашли корхоналар беради. Енгил саноат корхоналарининг ривожланиши даражасини ўрганиш учун авваламбор вилоят иқтисодиётининг ривожланиши ҳолатини ўрганишни мақсадга мувофиқ деб топдик.

Наманган вилоятида иқтисодиётни ва унинг етакчи тармоқларини модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилашни жадаллаштириш ва кўламларини кенгайтириш, ишлаб чиқаришни диверсификациялаш, йўл-транспорт ва коммуникация инфратузилмасини жадал ривожлантириш, фаол инвестиция сиёсатини амалга ошириш ва хорижий инвестицияларни жалб этиш, зарур ишбилармонлик муҳитини яратиш, аҳолининг ҳаёт даражаси ва сифати изчил оширилишини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар натижасида 2015 йилда ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажмининг (ЯҲМ) ўсиш суръати 8,7 фоизга, саноат ишлаб чиқариш ҳажми 14,0 фоизга, қишлоқ хўжалиги 5,9 фоизга, капитал қўйилмалар 5,9 фоизга, қурилиш ишлари 11, 1 фоиз, чакана савдо айланмаси 12,9 фоиз ва пуллик хизмат кўрсатиш ҳажми 13,2 фоизга ўсиши таъминланди. Деярли иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқлари ривожланди. Аммо, уларнинг ривожланиши даражасида бир оз фарқ бор ва ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажмига ва вилоят иқтисодиётига таъсири турлича бўлди. Бу борада фойдаланилмаётган имкониятларни аниқлаш мақсадида ҳам иқтисодиёт ривожланиши ҳолатини таҳлил қилдик.

Вилоятда иқтисодий ўсиш суръатлари сўнгги йилларда ўрта ҳисобда 10,5 фоиз атрофида бўлиб, сўнгги 2015 йилда ялпи ҳудудий маҳсулотнинг ўсиш суръати 108,7 фоизни ташкил этди. 2015 йилда ялпи ҳудудий маҳсулотда саноатнинг улуши 10,7 фоизни (республика саноатида эса 24,2 фоизни ташкил этмоқда), қишлоқ хўжалигининг улуши 35,5 фоизни, қурилиш ишлари 7,7 фоизни, савдо ва умумий овқатланиш 9,6 фоизни, солиқлар ва бошқа соҳалар улуши 36,6 фоизни ташкил этмоқда.

Наманган вилоятида 2015 йили аҳоли жон бошига саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмлари 1041,2 минг сўм ва аҳоли жон бошига халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш 690,2 минг сўмни ташкил этди. Бу 2014 йилнинг шу даврига нисбатан саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 264,3 минг сўм ва халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш 213,7 минг сўмга кўп бўлди.

Наманган вилоятида 2015 йил давомида 1926,6 млрд.сўмлик капитал қўйилмалар шундан, 163,9 млрд.сўм бюджет маблағлари, 89,9 млрд.сўм бюджетдан ташқари фонд маблағлари, 440,0 млрд.сўм ҳукумат кафолатидаги хорижий инвестиция ва кредитлари, 346,5 млрд.сўм корхона ва ташкилот маблағлари, 211,5 млрд.сўм банк кредити маблағлари, 549,3 млрд.сўм аҳоли ва хусусий шахслар маблағлари ҳамда 125,5 млрд.сўм тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ўзлаштирилди.

2015 йилда барча манбалар ҳисобидан 1926,6 млрд.сўм миқдорида инвестиция ўзлаштирилиб, ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 5,9 фоиз ўсишга эришилди.

2015 йилда 313 та ишлаб чиқариш объектлари фойдаланишга топширилди. Ушбу лойиҳаларда жами 209,1 млрд.сўм миқдорида инвестициялар ўзлаштирилиб, 7945 та янги иш ўринлари яратилди.

Жумладан, Наманган шаҳрида 133 та, Мингбулоқ туманида 5 та, Косонсой туманида 19 та, Наманган туманида 25 та, Норин туманида 9 та, Поп туманида 14 та, Тўрақўрғон туманида 28 та, Уйчи туманида 16 та,

Учқўрғон туманида 18 та, Чортоқ туманида 18 та, Чуст туманида 17 та ва Янгиқўрғон туманида 11 та ишлаб чиқариш лойиҳалари фойдаланишга топширилди.

Хорижий инвестициялар иштирокидаги 8 та асосий ва 6 та устивор лойиҳалар бўйича 17,1 млн.доллар миқдорида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб қилиниши кўзда тутилган. 2015 йилда дастур доирасидаги ҳамда қўшимча лойиҳалар билан биргаликда 17,2 млн.долл. миқдорида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этилди.

2016 йил бошигача 1584 та лойиҳалар амалга оширилди. Ушбу мақсадлар учун 372,4 млрд.сўм маблағлар (шундан, 177,8 млрд сўми ташаббускорларнинг ўз маблағлари, 191,2 млрд сўми банк кредитлари ва 3,5 млрд.сўм хорижий инвестициялар) сарфланди. Натижада 14142 та янги иш ўринлари барпо этилди.

2015 йил давомида 314 та лойиҳалар шундан, кимё саноатида 2,1 млрд сўмлик 14 та лойиҳа (133 та иш ўрни), машинасозлик ва эҳтиёт қисмлар йўналишида 6,9 млрд.сўмлик 12 та лойиҳа (182 та) енгил саноат йўналишида 140,5 млрд.сўмлик 109 та лойиҳа (6048 та), озиқ-овқат йўналишида 32,0 млрд.сўмлик 69 та лойиҳа (674 та), қурилиш материаллари саноатида 32,1 млрд.сўмлик 81 та (1390 та), чармпойабзали йўналишида 1,2 млрд.сўмлик 13 та (80 та), мебел ва қоғозни қайта ишлаш соҳасида 4,0 млрд.сўмлик 14та (129 та) ҳамда фармацевтика соҳасида 9,5 млрд.сўмлик 2 та (59 та) лойиҳалар амалга оширилди.

Вилоятда иқтисодий барқарорликни таъминлаш мақсадида энг аввало юқори салмоққа эга енгил саноат, озиқ-овқат, машинасозлик, фармацевтика ва қолган саноат тармоқларини жадал ривожлантириш дастурлари бўйича қатор тадбирлар амалга оширилмоқда. Айниқса, енгил саноат тармоғини ривожлантиришга катта эътибор қаратилмоқда.

Қуйидаги 2.1.1-жадвалда Наманган вилоятида саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиши кўрсаткичлари таҳлил қилинган. Саноат маҳсулотлари

ишлаб чиқарувчи корхоналари томонидан 2014 йилда 2190700,2 млн.сўмлик амалдаги нархларда маҳсулотлар ишлаб чиқарилган бўлса, 2015 йилга келиб 2685229,6 млн.сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилди ёки ўсиш суръати 122,5 фоизни ташкил этди. Шу кўрсаткичларни қиёсий нархлардаги холатини кўрадиган бўлсак, 2014 йилда 2 294 615,5 млн.сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди ва 2015 йилда эса 2 615 854,5 млн.сўмлик саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришга эришилди. Ўсиш суръати 114,0 фоизга тенг бўлди. 201 йилда вилоятда ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотларининг 982844,3 млн.сўмлиги йирик корхоналар томонидан ишлаб чиқарилди ёки йирик корхоналарнинг улуши 37,5 фоизни ташкил этди. Бу вилоятда йирик корхоналарнинг улуши юқори эканлигини кўрсатмоқда. Вилоятдаги Республика хўжалик бирлашмалари тасарруфидаги саноат корхоналари томонидан 2015 йилда 1236009,7 млн.сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиб, вилоятдаги жами ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотларининг 47,2 фоизи улар ҳиссасига тўғри келмоқда.

2014-2015 йилларда Наманган вилоятида саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиши таҳлили

2.1.1 –жадвал

Корхоналар номи	Амалдаги нархларда маҳсулот ҳажми,млн.сўм		Қиёсий нархларда маҳсулот ҳажми,млн.сўм		Ўсиш суръати, %
	2015 йил	2014 йил	2015 йил	2014 йил	
Вилоят бўйича жами	2 685 229,6	2 190 700,2	2 615 854,5	2 294 615,5	114,0
Шундан йирик корхоналар	997 638,5	889 574,4	982 844,3	908 031,3	108,2
а) Республика хўжалик бирлашмалари тасарруфидаги саноат корхоналари					
Жами	1 258 251,1	1 102 106,6	1 236 009,7	1 136 852,1	108,7
Йирик корхоналар	973 967,6	863 806,7	958 383,1	879 593,8	109,0

Изоҳ: Жадвал маълумотлари Наманган вилояти Давлат статистика бошқармаси маълумотлари асосида тайёрланди.

2.1.2-жадвалда вилоятдаги йирик корхоналардаги ишлаб чиқариш хўжалик фаолияти натижалари таҳлил қилинган. Бу корхоналар ичида энг

юқори улуш “Нестле-Ўзбекистон” қўшма корхонасига тўғри келмоқда. Бу корхона 2015 йилда 131563,9 млн.сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришга эришди ёки 2014 йилдагига қараганда 20,600 минг сўмлик кўпроқ маҳсулотлар ишлаб чиқаришга эришди. Бу 2014 йилдагига қараганда 18,6 фоизга кўпроқни ташкил этади. 2015 йилда "Намангандонмаҳсулот" акциядорлик жамияти ва "Кока кола" қўшма корхоналари 2014 йилга нисбатан олганда кўпроқ маҳсулотлар ишлаб чиқаришга эришдилар. Уларда ўсиш суръатлари мос раившда 112,0 ва 489,5 фоизга тенг бўлди.

2014-2015 йилларда Наманган шаҳрида саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиши таҳлили

2.1.2 –жадвал

Корхоналар номи	Амалдаги нархларда маҳсулот ҳажми,млн.сўм		Қиёсий нархларда маҳсулот ҳажми,млн.сўм		Ўсиш суръати, %
	2015 йил	2014 йил	2015 йил	2014 йил	
Вилоят бўйича жами	2 685 229,6	2 190 700,2	2 615 854,5	2 294 615,5	114,0
Наманган шаҳри	308 605,1	251 408,5	301 881,5	250 601,4	120,5
"Нестле-Ўзбекистон ҚК"	136 999,4	106 685,0	131 563,9	110 963,2	118,6
"Ўз Часис" ҚК	54 890,9	77 371,0	51 957,6	69 303,5	75,0
"Нотуқимачи" АЖ	0,0	4 276,1	0,0	4 035,3	0,0
"Намангандонмаҳсулот" АЖ	38 574,3	34 019,1	38 287,8	34 186,7	112,0
"Электр қурилмалари" АЖ	5 736,7	7 431,9	7 668,4	8 826,4	86,9
"Карбонам" МЧЖ	2 328,0	4 919,3	2 328,0	6 580,2	35,4
"Кока кола" ҚК	66 386,0	13 562,8	66 386,0	13 562,8	489,5
"Веригров Ипаги" Хор.К	3 689,8	3 143,3	3 689,8	3 143,3	117,4

Изох: Жадвал маълумотлари Наманган вилояти Давлат статистика бошқармаси маълумотлари асосида тайёрланди.

Наманган вилоятида "Ўз Часис" қўшма корхонаси, "Нотуқимачи" акциядорлик жамияти, "Электр қурилмалари" акциядорлик жамияти ва "Карбонам" масъулияти чекланган жамиятлари 2015 йилда 2014 йилдагига қараганда камроқ саноат маҳсулотлари ишлаб чиқардилар. “Нотуқимачи” акциядорлик жамияти катта салоҳиятга эга бўлиб турган холларида умуман маҳсулот ишлаб чиқармадилар. “Карбонам” масъулияти чекланган жамияти эса 2014 йилги даражадан 64,6 фоиз кам саноат маҳсулотлари ишлаб

чиқардилар. “Ўз Часис” қўшма корхонаси томонидан эса 2014 йилнинг 75 фоизи миқдорида саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилди. Бу рақамлар вилоятда жуда имкониятлар ва фойдаланилмаётган резервлар мавжуд эканлигини кўрсатмоқда. Ўз-ўзидан равшанки, ушбу корхоналарда меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражаси ҳам паст бўлиб қолмоқда ва меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи бошқа корхоналарга қараганда орқада қолмоқда.

Вилоятда саноат маҳсулотлари билан бир қаторда иқтисодиёт бошқа соҳалари ва тармоқларининг корхоналарида ҳам маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажми ортиб бормоқда (2.1.3-жадвал). Жумладан, вилоятда 2014 йилда истеъмол товарлари ишлаб чиқариш ҳажми 1205,1 млрд.сўмни ташкил этиб, 2013 йилдагига қараганда 118,7 фоизни ташкил этган бўлса, 2015 йилга келиб бу йўналишда 1779,9 млрд.сўмлик маҳсулотлар ишлаб чиқарилди ва 2014 йилга нисбатан ўсиш суръати 147,6 фоизни ташкил этди. Ўсиш суръати йилдан-йилга ортиб бормоқда. 2015 йилги даражани 2012 йилги даража билан солиштирадиган бўлсак ўсиш суръати 214,6 фоизни ташкил қилди.

2.1.3 –жадвал

Наманган вилояти иқтисодиёт соҳаларининг 2009-2015 йиллардаги ривожланиши кўрсаткичлари

Кўрсаткичлар	2012й.	2013й.	2014й.	2015й.	2015 й.да 2012 й.га нисбатан %
Саноат ишлаб чиқариш ҳажми, млрд.сўм	1376,2	1667,3	1965,0	2685,2	195,1
Олдинги йилга ўсиш суръати нисбатан, %	111,7	110,1	112,5	114,0	-
Истеъмол товарлари ишлаб чиқариш ҳажми, млрд.сўм	829,4	1015,1	1205,1	1779,9	214,6
Олдинги йилга ўсиш суръати нисбатан, %					-
Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми, млрд.сўм	1836,4	2429,2	2877,1	3161,6	172,1
Олдинги йилга ўсиш суръати нисбатан, %	107,0	108,1	108,5	105,9	-

Изоҳ: Жадвал маълумотлари Наманган вилояти Давлат статистика бошқармаси маълумотлари асосида тайёрланди.

Вилоятда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳам ортиб бормоқда ва вилоят аҳолисининг истеъмоли яхшиланиб бормоқда. 2012 йили 1836,4 млрд.сўмлик қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқарилган бўлса, 2013 йили 2429,2 млрд.сўмлик, 2014 йили 2877,1 млрд.сўмлик ва 2015 йили 3161,6 млрд.сўмлик қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарилди. Ўсиш суръатлари ҳам йилдан-йилга ортиб бормоқда. Фақат 2015 йилда ўсиш суръати бир оз пасайди, яъни 8,5 ўрнига 5,9 фоизни ташкил этди. Март ойининг охири ва апрель ойининг бошларидаги табиат инжиқликлари сабабли бу ҳолат бўлди. Аммо, ўтган 2014 йилдаги даражадан кўпроқ маҳсулот етиштирилди ва 2012 йилдаги даражага қараганда 172,1 фоиз ўсишга эришилди.

Наманган вилоятида 2015 йилда маҳаллий ҳокимият тасарруфидаги корхоналарда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиши таҳлили

2.1.4 –жадвал

Корхоналар номи	Амалдаги нархларда маҳсулот ҳажми,млн.сўм		Қиёсий нархларда маҳсулот ҳажми,млн.сўм		Ўсиш суръати, %
	2015 йил	2014 йил	2015 йил	2014 йил	
Жами	1426978,4	1088593,6	1379844,7	1157763,4	119,2
Йирик корхоналар	23671,0	25767,7	24461,2	28437,5	86,0
Худудий кичик бизнес субъектлари	582526,3	482176,7	575995,5	490552,0	117,4
Якка тартибдаги меҳнат фаолияти	401151,9	303035,6	386639,4	331534,7	116,6
Ёрдамчи саноат	56091,0	44749,9	55602,4	45865,3	121,2
Уй хўжалиги	363538,3	232863,7	337146,2	261374,0	129,0

Изоҳ: Жадвал маълумотлари Наманган вилояти Давлат статистика бошқармаси маълумотлари асосида тайёрланди.

Вилоятда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ва яратилган хизматларнинг катта қисми маҳаллий ҳокимият тасарруфидаги корхоналар томонидан ишлаб чиқарилди. 2.1.4-жадвалда Наманган вилоятида 2015 йилда маҳаллий ҳокимият тасарруфидаги корхоналарда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиши кўрсаткичлари таҳлил қилинган. Вилоятдаги бундай корхоналар томонидан 2014 йилда 1157763,4 млн.сўмлик маҳсулотлар ишлаб чиқарилган

бўлса, 2015 йилга келиб 1379844,7 млн.сўмлик маҳсулотлар ишлаб чиқарилди ёки 119,2 фоиз ўсишга эришилди. Бу ҳолатга олиб келган субъектлар фаолиятини таҳлил қилиш ушбу соҳада қатор фойдаланилмаётган имкониятлар мавжудлигини кўрсатмоқда. Вилоятдаги уй хўжаликлари ва ёрдамчи саноат корхоналари томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми мос равишда 129,0 ва 121,2 фоизга ортишига эришилган бўлса, йирик корхоналар томонидан ўтган 2014 йилдагига қараганда 3976,3 млн.сўмлик маҳсулотлар кам ишлаб чиқарилди ёки камайиш суръати 14,0 фоизни ташкил қилди. Худудий кичик бизнес субъектлари томонидан энг юқори хисса таъминланмоқда. Улар вилоятда бундай корхоналар томонидан ишлаб чиқарилган барча маҳсулотларнинг 41,7 фоизини бермоқда.

Наманган вилоятида фаолият юритаётган йирик саноат корхоналарининг 2015 йилдаги ҳолати таҳлили

2.1.5 –жадвал

Корхона номи	Асосий маҳсулот тури	Ўлчов бирлиги	Қуввати, натурада	Қуввати млн.сўмда	Ишчилар сони	Тасарруф этувчи хўжалик бирлашмаси
"Намангандон-маҳсулотлари" АЖ	Ун макарон нон	тн	6024	45000	538	"Ўздонмаҳсулот" АК
"Нестле-Ўзбекистон" ҚҚ	сув сут болалар бўтқаси	минг литр	217077	130000	688	Озиқ-овқат корхоналари уюшмаси
"Уз Часис" ҚҚ	авто қўшимча қисмлар	тн.	255	60000	414	"Ўзавтосаноат" АК
"Веригров Ипаги" Хор.К	Табиий ипак	тн.	6,7	20000	377	"Ўзбекенгилсаноат" ДАК
"Карбонам" МЧЖ	КМЦ	тн.	100	15000	185	"Ўзбекнефтгаз" АК
"Электр Курилмалари" АЖ	Металло конструкция	тн.	429	14000	155	"Электрқишлоққурилиш" АК
"Кока-Кола" ҚҚ	Ичимлик	литр	1741	26659,5	200	

Изоҳ: Жадвал маълумотлари Наманган вилояти Давлат статистика бошқармаси маълумотлари асосида тайёрланди

Наманган вилоятида бир қатор йирик корхоналар фаолият юритаётган бўлиб, уларнинг вилоят иқтисодиётидаги хиссаси катта бўлиб қолмоқда.

2.1.5-жадвалда вилоятдаги бундай йирик корхоналар тўғрисидаги маълумотлар келтирилган. Улар ичида энг юқори улушга эга бўлганлари “Нестле-Ўзбекистон” қўшма корхонаси ва “Намангандонмахсулотлари” акциядорлик жамияти ҳисобланади. Ушбу корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ортиб бориши билан бир қаторда меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражаси ҳам юқори бўлиб қолмоқда. Бунинг оқибатида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи ортиб бормоқда. Барча корхоналарда меҳнат унумдорлигини оширишга олиб келадиган тадбирларни амалга ошириш лозим.

Наманган вилояти иқтисодиётининг 2012-2015 йиллардаги асосий кўрсаткичлари

2.1.6 –жадвал

№	Кўрсаткич номи	Ўлчов бирлиги	Ҳажми				2015 йилда 2012 йилга нисбатан
			2012 й.	2013 й.	2014й.	2015й.	
1	Саноат маҳсулотлари	млрд.сўм	1376,2	1667,3	1965,0	2685,2	195,1
2	Халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш	млрд.сўм	819,2	1014,0	1205,1	1779,9	217,2
3	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари	млрд.сўм	1836,4	2429,2	2877,1	3161,6	172,1
4	Асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми	млрд.сўм	733,9	1061,3	1620,0	1926,6	262,5
5	шу жумладан чет эл инвестициялари	минг АҚШ долл.	16999,9	38800,0	123500,0	440000	258,8
6	Қурилиш-пудрат ишлари	млрд.сўм	553,0	726,4	928,3	1109,7	200,6
7	Чакана товар айланиши	млрд.сўм	2166,2	2853,5	3506,5	4083,5	188,5
8	Аҳолига пуллик хизматлар кўрсатиш	млрд.сўм	769,9	1047,2	1386,1	1654,2	214,8
9	Ташқи савдо айланиши	минг АҚШ долл.	222159,5	263801,0	326722,1	334200,0	150,4
10	Экспорт	минг АҚШ долл.	87028,8	102500,0	146203,2	165500,0	190,1
11	Импорт	минг АҚШ долл.	135130,7	161301,0	200518,9	168700,0	124,8
12	Қўшма корхоналар сони	бирлик	61	70	64	66	108,1

Изоҳ: Жадвал маълумотлари Наманган вилояти Давлат статистика бошқармаси маълумотлари асосида тайёрланди.

Наманган вилояти иқтисодиётининг асосий кўрсаткичларининг таҳлили (2.1.6-жадвал) барча кўрсаткичлар бўйича ижобий ўзгаришларга эришилганини кўрсатмоқда. Вилоятда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқари 2015 йили 2012 йилга қараганда 105,1 фоизга, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш 217,2 фоизга, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари 172,1 фоизга ўсганлигини кўрсатмоқда. Асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми 2012 йили 733,9 млрд.сўмни ташкил этган бўлса, 2015 йилга келиб 1926,6 млрд.сўм ҳажмида амалга оширилди. Ортиш суръати 2015 йили 2012 йилга нисбатан 262,5 фоизга тенг бўлган бўлса, чет эл инвестицияларининг ортиш суръати 258,8 фоизни ташкил этди ёки 2015 йили 440000 минг АҚШ долларини ташкил қилди. Вилоятда экспорт амаллари 2012 йилдан бошлаб ҳар йили ортиб бормоқда ва 2012 йилга нисбатан 190,1 фоизни ташкил қилди. Экспорт амаллари 2015 йили 2014 йилдагига қараганда 19296,8 минг АҚШ доллариға кўпроқни ташкил этди ёки 113,2 фоизга ўсди. Аммо импорт амаллари хусусида аҳвол бошқачароқ, яъни импорт амаллари йилдан-йилга ортиб бораётган бўлиб, 2015 йили 2012 йилги даражадан 124,8 фоиз кўпроқни ташкил этганиға қарамасдан, 2015 йили 2014 йилдагидан 31818,9 минг АҚШ доллариға камроқни ташкил қилди ёки 2014 йилги даражанинг 84,1 фоизига тенг бўлди. Ушбу кўрсаткичлар вилоят иқтисодиётида яна кўплаб фойдаланилмаётган имкониятларнинг борлигини ва уларни ҳаракатга келтириш катта иқтисодий самара олинишиға сабаб бўлишини кўрсатмоқда. Бу имкониятлар барча соҳалар ва тармоқларда, жумладан вилоятдаги енгил саноат корхоналарида ҳам мавжуд бўлиб, уларни аниқлаш ва фойдаланиш йўналишларини ишлаб чиқиш долзарб масала ҳисобланади.

2.2. Енгил саноат корхоналарининг ривожланиши масалалари ва меҳнат унумдорлиги кўрсаткичининг таҳлили.

Мамлакатимизда мустақиллик даврида кўплаб корхоналар ташкил этилди ва уларнинг бир қисми ўз фаолиятини муваффақиятли равишда давом

эттириб келмоқда. Шундай узоқ вақт самарали фаолият олиб бораётган энгил саноат корхоналаридан бири Мингбулоқ туманидаги “Жомашуй гузари” масъулияти чекланган жамиятидир. Бу энгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган энгил саноат корхонаси бир неча йиллардан бери бу соҳада муаффақиятли равишда фаолият олиб бормоқда. Корхона 2012 йили 870450 минг сўмлик товар маҳсулоти ишлаб чиқаришга эришган бўлса, 2014 йилга келиб 1143312 минг сўмлик ва 2015 йилда эса 1196320 минг сўмлик товар маҳсулот ишлаб чиқаришга эришди. Ёки ўсиш суръати йилдан-йилга ортиб бормоқда ва 2015 йили 2014 йилга нисбатан олганда 104,6 фоизга ўсди(2.2.1-жадвал).

“Жомашуй гузари” МЧЖнинг 2012-2015 йиллардаги ишлаб чиқариш-хўжалик фаолияти кўрсаткичлари

2.2.1-жадвал

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2012й.	2013.	2014й.	2015й.	2015 йилда 2012 йилга нисба- тан
1	Товар маҳсулоти	м. сўм	870450	952760	1143312	1196320	137,4
2	Сотиш хажми	м. сўм	860150	930160	1116196	1186280	137,9
3	Ишлаб чиқариш харажатлари	минг сўм	605120	740230	814253	954126	157,2
4	Маҳсулот сотишнинг ялпи фойдаси	минг сўм	255030	189930	227916	232154	91,0
5	Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати	минг сўм	423560	512560	615072	695620	164,2
6	Айланма маблағларни ўртача йиллик қиймати	минг сўм	453120	475420	618046	712090	157,1
7	Йиллик иш ҳақи фонди	м. сўм	344700	403776	484531	523430	11,8
8	Ишловчилар сони	киши	75	80	96	102	136,0
9	Шу жумладан: раҳбар ва мутахассислар	киши	13	14	16	16	123,0
10	Ишчилар	киши	62	66	80	86	138,7
11	Ўртача иш ҳақи	сўм	383200	420640	504768	562308	146,7
12	Фонд қайтими	сўм	2,03	1,81,	1,90	2,10	103,4
13	Соф фойда	м. сўм	69866	85487	102584	109824	157,2
14	Ишлаб чиқариш харажатлари рентабеллиги	%	11,5	11,9	12,3	11,5	-

Изоҳ: Корхона маълумотлари асосида тайёрланди.

“Жомашуй гузари” масъулияти чекланган жамиятининг иқтисодий хўжалик фаолиятида нотекис ривожланиш суръатлари давом этмоқда. Корхона 2012 йили 255030 минг сўмлик ялпи фойда олишга эришган бўлса, 2015 йилга келиб корхонанинг ялпи фойдаси 232154 минг сўмга тенг бўлди ёки 2012 йилги даражадан 9,0 фоиз камроқ фойда олишга эришди. Корхонада асосий воситаларнинг йиллик ўртача қиймати шу йиллар орасида 64,2 фоизга ортган, ишловчилар сони эса 36 фоизга ортган. Ишлаб чиқариш рентабеллиги даражаси 2015 йили 2012 йилги даражанинг ўзида турибди. Ўтган йилларда бу кўрсаткич бир оз ортган, аммо 2015 йилга келиб яна 11,5 фоизга тенг бўлиб қолди.

“Жомашуй гузари” масъулияти чекланган жамиятида барча иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланишга ҳаракат қилинмоқда. 2.2.2-жадвалда корхонада меҳнат ресурсларидан фойдаланишни ифодаловчи кўрсаткичлар таҳлил қилинган. Корхонада 2012 йили 75 киши ишлаган бўлса, 2013 йилда 80 киши, 2014 йили 96 киши ва 2014 йили 102 киши фаолият олиб борган. Ишлаётган ходимлар сони бу йиллар оралиғида 136,0 фоизга ортган. Ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажмини ишловчилар сонига нисбатини олсак, бунда бир кишига тўғри келадиган ишлаб чиқарилган маҳсулотга, яъни меҳнат унумдорлигига эга бўламиз. 2012 йили корхонада меҳнат унумдорлиги 11606 минг сўмга тенг бўлган бўлса, 2015 йилда бу кўрсаткич 11728,6 минг сўмни ташкил этди. Меҳнат унумдорлиги 2014 йили юқори даражада бўлди, шу йили 14290,8 минг сўмни ташкил этди. Демак, 2015 йили меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражаси бир оз пасайган. Бунинг сабабларини ўрганганимизда, корхонада 2015 йили ходимлар қўнимсизлиги кўрсаткичи бир оз ортган. Яъни аввалдан ишлаб келган ходимлар ўрнига янги ходимлар ишга қабул қилинган. Уларнинг тажрибалари камлиги сабабли унумдорликлари ҳам бир оз пасайди. Эндиликда бу ходимларга касб сир-асрорларини ўргатиш, уларнинг меҳнат қилиш усулларини такомиллаштириш, меҳнат шароитларини яхшилаш сингари ишларни амалга

ошириш лозим. Шу тадбирларни самарали равишда амалга оширилса, меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи ортиб боради.

“Жомашуй гузари” масъулияти чекланган жамиятида меҳнат салоҳиятининг даромадлилиги даражаси кўрсаткични ҳисоблаганимизда, унинг ҳам 2015 йилга келиб пасайишини кузатдик. Корхона оладиган соф фойда 2015 йилда ортганлиги сабабли, меҳнат салоҳиятининг фойдалилиги даражаси 2015 йили 2012 йилдагига нисбатан 115,6 фоизни ташкил этди. Корхонада меҳнат салоҳиятидан янада самаралироқ фойдаланиш йўлга қўйилса, меҳнат салоҳиятининг даромадлилик даражаси ҳам ортишига эришилади.

“Жомашуй гузари” МЧЖда меҳнат салоҳиятининг самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар динамикаси ва таҳлили

2.2.2-жадвал

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2012й.	2013.	2014й.	2015й.	2015 йилда 2012 йилга нисба- тан
1	Маҳсулот хажми	минг сўм	870450	952760	1143312	1196320	137,4
2	Ялпи даромад	минг сўм	255030	189930	227916	232154	91,0
3	Соф фойда	минг сўм	69866	85487	102584	109824	157,2
4	Меҳнат салоҳияти ўртача йиллик миқдори, киши	киши	75	80	96	102	136,0
5	Меҳнат унумдорлиги (1к:4к)	минг сўм	11606	11909	14290,8	11728,6	101,0
6	Меҳнат салоҳияти даромадлилиги (2к:4к)	минг сўм	3400	2374	2848,8	2276	66,9
7	Меҳнат салоҳияти фойдалилиги (3к:4к)	минг сўм	931	1106	1327,2	1076,7	115,6

Изоҳ: Корхона маълумотлари асосида тайёрланди.

2.2.3-жадвалда “Жомашуй гузари” масъулияти чекланган жамиятида ходимлар сони, маҳсулот хажми ва фойда кўрсаткичлари умумлаштирилган ҳолда таҳлил қилинган. Корхонадаги ходимлар сони 2012-2015 йиллар

ўртасидаги даврда ортиб борди ва 2015 йили корхонада 102 киши фаолият олиб борди. Шунга мос равишда корхонада ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми ҳам ортиб боришига эришилди. 2012 йили 870450 минг сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилган бўлса, 2015 йилга келиб 1196320 минг сўмлик маҳсулот ишлаб чиқаришга эришилди ёки 2014 йилдагидан 4,6 фоиз кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқарилди. Корхонада шу йиллар давомида соф фойдани орттиришга ҳам ҳаракат қилинди. Соф фойда 2012 йили 69866 минг сўмга тенг бўлган бўлса, 2013 йилда 85487 минг сўмга, 2014 йили 106257,6 минг сўмга тенг бўлди ва 2015 йили корхона 109824 минг сўм даражасида соф фойда олишга эришди. Бу 2014 йилги даражанинг 103,3 фоизини ташкил этади. Агар корхонада меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражасини ҳам орттиришга эришилса, корхона оладиган соф фойда даражаси бундан бир неча фоиз юқори бўлиши мумкин эди.

“Жомашуй гузари” МЧЖда ходимлар сони, маҳсулот ҳажми ва фойда кўрсаткичлари таҳлили

2.2.3.-жадвал

№	Йиллар	Ходимлар сони		Маҳсулот ҳажми,м.с		Соф фойда,м.с.	
		киши	ўзгариши, %	суммаси	ўзгариши, %	суммаси	ўзгариши, %
1	2012	75	100	870450	100	69866	100
2	2013	80	107	952760	109	85487	122
3	2014	96	128	1143312	131	106257,6	146,8
4	2015	102	106	1196320	104,6	109824	103,3

Изоҳ: Корхона маълумотлари асосида тайёрланди

Ишлаб чиқариш корхоналарида меҳнат унумдорлиги билан фойда ва бошқа техник иқтисодий кўрсаткичлар бир-бири билан боғланган бўлиб, бирининг ўзгариши натижасида иккинчиси ўзгаради. Меҳнат унумдорлиги ўзгариши натижасида корхонанинг барча кўрсаткичлари ўзгариши кузатилади. Фойда ва шу каби якуний кўрсаткичларнинг ўзгариши натижасида меҳнат унумдорлиги ўзгармаслиги мумкин. Аммо, меҳнат унумдорлиги барча натижаларга таъсир этади. Шу сабабли, корхоналарда меҳнат унумдорлигига катта эътибор қаратиш керак.

“Жомашуй гузари” МЧЖда ходимлар сони, маҳсулот хажми ва фойда
кўрсаткичлари таҳлили

2.2.4.-жадвал

№	Йиллар	Меҳнат унумдорлиги		Меҳнатнинг фойдалилиги	
		суммаси	ўзгариши, %	1 ходимга тўғри келадиган фойда, минг сўм	ўзгариши, %
1	2012	11606	100	931	100
2	2013	11909	102	1106	122
3	2014	14291	123	1327	146,8
4	2015	11728,6	82	1076,7	81,1

Изоҳ: Корхона маълумотлари асосида тайёрланди

2.2.4-жадвалда “Жомашуй гузари” масъулияти чекланган жамиятида меҳнат унумдорлиги билан фойда кўрсаткичинин ўзаро муносабатлари таҳлил қилинган. Меҳнат унумдорлиги бир ходимга тўғри келадиган маҳсулот хажми бўлса, уни бир ходимга тўғри келадиган фойда кўрсаткичи билан солиштирамиз. 2012 йили меҳнат унумдорлиги 2011 йилга нисбатан ўзгармаганда (ўзгариши даражаси 100,0 фоиз бўлганда) меҳнатнинг фойдалилиги кўрсаткичи ҳам худди шундай ҳолатда бўлди. 2013 йили меҳнат унумдорлиги ўтган 2012 йилга нисбатан 102 фоизга ортганида меҳнатнинг фойдалилиги ҳам 122 фоизга ортди. 2015 йили меҳнат унумдорлиги ўтган 2014 йилга нисбатан 82,0 фоизни ташкил этганида, меҳнатнинг фойдалилиги ўтган йилга нисбатан 81,1 фоизга тенг бўлди. Бу рақамлар меҳнат унумдорлиги билан меҳнатнинг фойдалилиги даражаси ўртасида тўғридан-тўғри алоқа мавжудлигидан далолат беради.

Енгил саноатни ривожлантиришнинг иккинчи муҳим йўналиши – бу саноат корхоналарини ва тармоқни диверсификация қилишга ва экспорт салоҳиятини ўстиришга йўналтирилган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштиришдан иборатдир. Бунга асосан енгил саноатнинг турли тармоқларини мутаносиб равишда ривожлантириш, талаб юқори бўлган рақобатбардошли маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ривожлантириш орқали эришилади.

“Жомашуй гузари” МЧЖда бир сўмлик товар маҳсулоти учун
қилинган харажатлар

2.2.5.-жадвал

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2012й.	2013.	2014й.	2015й.	2015 йилда 2012 йилга нисба- тан
1	Маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш таннархи	минг сўм	605120	740230	814253	954126	157,2
2	Товар маҳсулотларнинг солиштирама улгуржи баҳоси	минг сўм	860150	930160	1116196	1186280	137,9
3	Бир сўмлик товар маҳсулоти учун қилинган харажатлар	тийин	70	79	94,8	80,4	114,8

Изоҳ: Корхона маълумотлари асосида тайёрланди.

2.2.5-жадвалда “Жомашуй гузари” масъулияти чекланган жамиятида бир сўмлик товар маҳсулоти учун қилинган харажатлар кўрсаткичинин 2012-2015 йиллар давомидаги ҳолатини таҳлил қилинган. Бир сўмлик товар маҳсулоти учун қилинган харажатлар кўрсаткичи маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш таннархини товар маҳсулотларининг солиштирама улгуржи баҳосига нисбати орқали аниқланади. 2012 йилда бир сўмлик товар маҳсулоти учун қилинган харажатлар 70 тийинга тенг бўлган бўлса, 2013 йили 79 тийинга, 2014 йили 94,8 тийинга тенг бўлди. Бу йиллар орасида ушбу кўрсаткич ортиб борди. Бу салбий ҳолат бўлиб, бир сумлик товар маҳсулотига тўғри келадиган фойданинг камайишини кўрсатади. 2015 йили бу кўрсаткич 2014 йилга нисбатан 14,4 тийинга камайди. Бу дегани 2015 йили ҳар бир сўмлик товар маҳсулотига 14,4 тийин фойда кўпроқ тўғри келади. Шу билан биргаликда 2012 йилги даражадан 10,4 тийин фойда камайиб кетди. Бу рақамлар “Жомашуй гузари” масъулияти чекланган жамиятида фойдаланилмаётган ички имкониялар мавжудлигини ва улардан фойдаланиш

орқали корхона фаолияти самарасини янада орттиришга эришиши мумкинлигини кўрсатмоқда.

2.3. Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигининг ортишига таъсир этувчи омиллар.

Енгил саноат корхоналари фаолиятида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичига кўплаб омиллар ўз таъсирини кўрсатади. Уларнинг ўзгариши натижасида меҳнат унумдорлиги ҳам ўзгаради. Шу сабабли, бундай кўрсаткичларнинг ижобий таъсиридан самарали фойдаланишга ҳаракат қилинади. Шундай кўрсаткичлардан бири – корхонадаги асосий воситалар қиймати ва у билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлардир. “Жомашуй гузари” масъулияти чекланган жамиятида асосий воситалар самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар қуйидагилардан иборатдир:

1. Асосий воситалар рентабеллиги.
2. Асосий воситалар даромадлилиги.
3. Асосий воситалар натижавийлиги (фонд қайтими).

Асосий воситалар даромадлилиги асосий воситалар қийматига неча фоиз даромад тўғри келишини кўрсатади.

Асосий воситалар натижавийлиги (фонд қайтими) эса 1 сўм асосий воситалар қийматига қанча миқдорда натижавий кўрсаткичнинг тўғри келишини ифодалайди. Бир сўмлик асосий фондга неча сўмлик товар маҳсулоти, корхона фойдаси, соф маҳсулот ва бошқа кўрсаткичлар тўғри келишини кўрсатади. Меҳнат унумдорлигига бу кўрсаткичлар тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Техника билан қуролланиш даражаси ортиб борган сари меҳнат унумдорлиги ҳам ортиб боради. 2.3.2-жадвалда асосий воситалар самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар таҳлил қилинган. Ундан 2012-2014 йилларда асосий воситалар рентабеллиги деярли ўзгармаганлиги кўришимиз мумкин. Шу йиллар орасида асосий воситалар даромадлилиги кўрсаткичи эса 40 фоизга яқинроқ даражада камайган. Фақатгина 2015 йили

бу кўрсаткич бир оз ортишига эришилган. Асосий воситалар натижавийлиги кўрсаткичи 2012 йили 2,03 га тенг бўлган бўлса, 2013 йили 1,81 га, 2014 йили 1,82 га тенг бўлди ва 2015 йилга келиб бир оз ижобий томонган ўзгарди, яъни 2,10 га тенг бўлди ёки 2012 йилги даражадан 3,4 фоизга ортишига эришилди.

“Жомашуй гузари” МЧЖда асосий воситалар самарадорлигини
ифодаловчи кўрсаткичлар таҳлили

2.3.1-жадвал

№	Кўрсаткичлар номи	2012й.	2013й.	2014й.	2015й.	Ўзгариши 2015 йилда 2012 йилга нисбатан
1	Асосий воситалар рентабеллиги, %	16,4	16,6	16,7	16,8	102,4
2	Асосий воситалар даромадлиги, %	60,2	37,0	37,1	37,9	62,9
3	Асосий воситалар натижавийлиги (фонд қайтими)	2,03	1,81	1,82	2,10	103,4

Изоҳ: Корхона маълумотлари асосида тайёрланди.

Корхоналарда меҳнат унумдорлигига айланма маблағлар самарадорлиги кўрсаткичлари ҳам катта таъсир кўрсатади. Айланма маблағларнинг айланувчанлиги уларнинг бир айланиш даврининг неча кунга тўғри келишини кўрсатади. Айланма маблағларнинг айланувчанлик коэффиценти эса таҳлил даврида айланма маблағларга қўйилган маблағнинг неча марта айланишини ифодалайди. Айланма маблағларнинг айланиши сонлари қанчалик кўп бўлса, корхона оладиган фойда хажми ҳам ортиб боради. Шу сабабли, корхона мутахассислари айланма маблағларнинг айланишини тезлаштириш чораларини кўришлари катта аҳамиятга эга. Айланма маблағларнинг айланишини тезлаштириш учун мавжуд кўплаб омиллар ичида меҳнат унумдорлигини ошириш ҳам бор бўлиб, меҳнат унумдорлигининг ортиши натижасида қисқароқ муддатларда маҳсулот ишлаб чиқарилади, яъни маҳсулот яратилиш даври қисқаради. айланма маблағлар муомала соҳасида ва ишлаб чиқариш соҳасида бўлади. Меҳнат

унумдорлигининг ортиши айланма маблағларнинг ишлаб чиқариш соҳасидаги ҳаракатини жадаллаштиради. Айланма маблағлар самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлардан бири - айланма маблағларнинг рентабеллиги ҳисобланади. Бу кўрсаткич эса 100 сўм айланма маблағларнинг суммасига тўғри келадиган фойдани кўрсатади. Айланма маблағларнинг даромадлилиги кўрсаткичи 100 сўм айланма маблағларнинг суммасига тўғри келадиган даромадни ифодалайди. Бу икки кўрсаткич ҳар 100 сўм бирликдаги айланма маблағлар ҳисобига қанча фойда ва даромадни кўрсатади. Бу кўрсаткичларни ҳамма вақт ошириб боришга ҳаракат қилинади, чунки сарфлаётган маблағлар мунтазам фойда келтириши билан биргаликда, бу фойда катталиги орттириб борилиши керак. Шундагина кенгайтирилган ишлаб чиқариш содир бўлиши билан биргаликда, бозор тадқиқотларини амалга ошириш учун ҳамда айланма маблағлардан самарали фойдаланаётган ходимларни рағбатлантириб бориш мақсадида кўпроқ маблағларга эга бўлинади. 2.3.2-жадвалда Наманган вилояти “Жомашуй гузари” МЧЖда асосий воситалар самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар таҳлили келтирилган. “Жомашуй гузари” масъулияти чекланган жамиятида айланма маблағларнинг айланувчанлиги 2012 йили 189 ни ташкил этган бўлса, 2013 йили 183 ва 2014 йили 184 ни ташкил қилди ва бир неча кунга қисқарди. Аммо, 2015 йилга келиб айланма маблағларнинг айланувчанлиги 190 кунни ташкил қилди. Бунинг натижасида айланма маблағларнинг даромадлилиги кўрсаткичи пасайиб кетди. 2012 йили айланма маблағларининг даромадлилиги кўрсаткичи 56.2 га тенг бўлган бўлса, 2013 йили 40 га тушиб қолди. Кейинги 2014 йили ушбу кўрсаткич яна пасайишга эриди ва 39.9 ни ташкил этди. Аммо, кейинги 2015 йили бу кўрсаткич бир оз кўтарилди ва 40.9 ни ташкил қилди. Демак, айланма маблағларнинг даромадлилиги кўрсаткичи айланма маблағларнинг айланувчанлигига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлар экан.

“Жомашуй гузари” МЧЖда асосий воситалар самарадорлигини
ифодаловчи кўрсаткичлар таҳлили

2.3.2-жадвал

№	Кўрсаткичлар номи	2012й.	2013й.	2014й.	2015й.	Ўзгариши 2015 йилда 2012 йилга нисбатан (+;-)
1	Айланма маблағларнинг айланувчанлиги	189	183	184	190	- 6
2	Айланма маблағларнинг айланувчанлик коэффициенти, мартада	1,9	1,96	1,95	1,95	+ 0,05
3	Айланма маблағларнинг рентабеллиги	15,4	17,9	18,0	18,0	+2,6
4	Айланма маблағларнинг даромадлиги	56,2	40	39,9	40,9	- 15,3

Изох: Корхона маълумотлари асосида тайёрланди.

Бизга маълумки, айланма маблағларнинг айланувчанлиги меҳнат унумдорлиги кўрсаткичига боғлиқдир. Шу сабабли, корхоналарда, айниқса енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Меҳнат унумдорлигини мунтазам равишда ошириб боришга ҳаракат қилиниши керак ва бу корхона оладиган самарани ортишига имкон яратади.

III Боб. Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари ва улардан фойдаланиш йўналишлари.

3.1. Енгил саноатни ривожлантиришнинг муҳим йўналишлари.

Мамлакат иқтисодиётининг ривожланишининг муҳим йўналиши саноатни юксалтириш бўлиб, унда юқори ўринлардан бирини енгил саноатни ривожлантириш эгаллайди. Чунки, енгил саноатнинг ривожланиши учун муҳим ҳисобланган омил – хом ашё базаси ва зарурий инфратузилмаларнинг мавжудлигидир. Мамлакатимизда ва Наманган вилоятида саноатни ва унинг муҳим қисми ҳисобланган енгил саноатни ривожлантиришнинг кенг қўламли имкониятларини мавжуд бўлиб, уларни аниқлаш ва ҳаётга татбиқ этиш муҳим аҳамиятга эга.

2015 йил 26 ноябрда халқ депутатлари Наманган вилояти Кенгашининг навбатдан ташқари сессияси бўлиб ўтди ва унда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов нутқ сўзлади. Президентимиз ўз нутқида вилоятда мавжуд бўлган жуда катта имкониятлар ишга солинмаётгани, энг ташвишли томони – кўп йўналишлар бўйича Наманган бошқа вилоятлардан орқада қолаётганини кўриб афсусланишга тўлиқ асослар борлигини айтиб ўтди. Ҳали вилоятда ишга солинмаган беҳисоб имкониятлар борлиги ва бу имкониятларни тезроқ ва самаралироқ равишда ишга солиш лозимлиги таъкидланди. Наманган вилояти саноатининг асосий қисмини енгил саноат корхоналари ташкил этади. Вилоят иқтисодиётида эса саноатнинг улуши жуда кам бўлиб қолмоқда. Вилоятнинг ялпи ҳудудий маҳсулотида саноатнинг улуши атиги 11 фоизни ташкил этиб турибди. Мамлакатимиз миқёсида бу кўрсаткич 25 фоиздан ортиб кетди. Вилоятнинг мамлакатимиз саноатидаги улуши жуда паст даражада – фақатгина 2,7 фоиз бўлиб қолмоқда.

Президентимиз юқоридаги мажлисда вилоятдаги мавжуд корхоналарнинг аксарияти тўла қувват билан ишламаётганини кўрсатиб

ўтди. Вилоят бўйича 327 жами саноат корхоналарининг 10 фоизи фаолият кўрсатмаётгани, 16 фоизи эса паст қувват билан ишлаётгани қониқтириб бўлмайдиган ҳолатдир.

Вилоятнинг барча туманларида ҳам ашё ва ишчи ресурслари, тегишли инфратузилмалар етиarli бўлишига қарамасдан, замонавий саноат корхоналари барпо этиш бўйича амалий ҳаракатлар жуда суст кетмоқда.

Ушу камчиликларни тўғрилаш мақсадида Наманган вилоятининг саноат салоҳияти ва инфратузилмасини кескин ривожлантириш бўйича 2016-2019 йилларга мўнжалланган махсус дастур қабул қилинди. Мазкур дастур 5 та асосий йўналишдан иборат бўлиб, биринчи йўналиш Наманган вилоятида янги саноат объектларини барпо этишга қаратилган 16 та йирик инвестиция лойиҳасини ўз ичига олади. Иккинчи йўналиш эса вилоятда фаолият кўрсатаётган ишлаб чиқариш қувватларини модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳзлаш бўйича 25 та инвестиция лойиҳасини қамраб олади. Учинчи йўналиш эса маҳаллий ҳокимият идоралари ва тадбиркорлик тузилмаларининг саноат салоҳиятини ривожлантириш ва янги иш ўринларини яратиш бўйича ташаббуслари асосида тузилган 177 та лойиҳани амалга оширишдан иборат. Улар орасида Уйчи туманида хорижий инвесторлар билан биргаликда ташкил этиладиган ипак-трикотаж маҳсулотлари корхонаси, “ФТ текстиль групп” масъулияти чекланган жамиятида пахта ҳам ашёсидан ип-калава ва тайёр трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналари ҳам бор бўлиб, уларни амалга ошириш энгил саноат салмоғини янада оширишга олиб келади.

Наманган вилоятида энгил саноатни янада ривожлантириш муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Энгил саноатни ривожлантиришнинг муҳим йўналишларидан бири – янги замонавий энгил саноат корхоналарини барпо этиш бўлиб, бу йўналишда 2019 йилгача мўнжалланган дастурда қатор энгил саноат корхоналарини ташкил этиш белиланган. Вилоятнинг барча туманларида етиштирилаётган пахта ҳам ашёсини қайта ишлашни

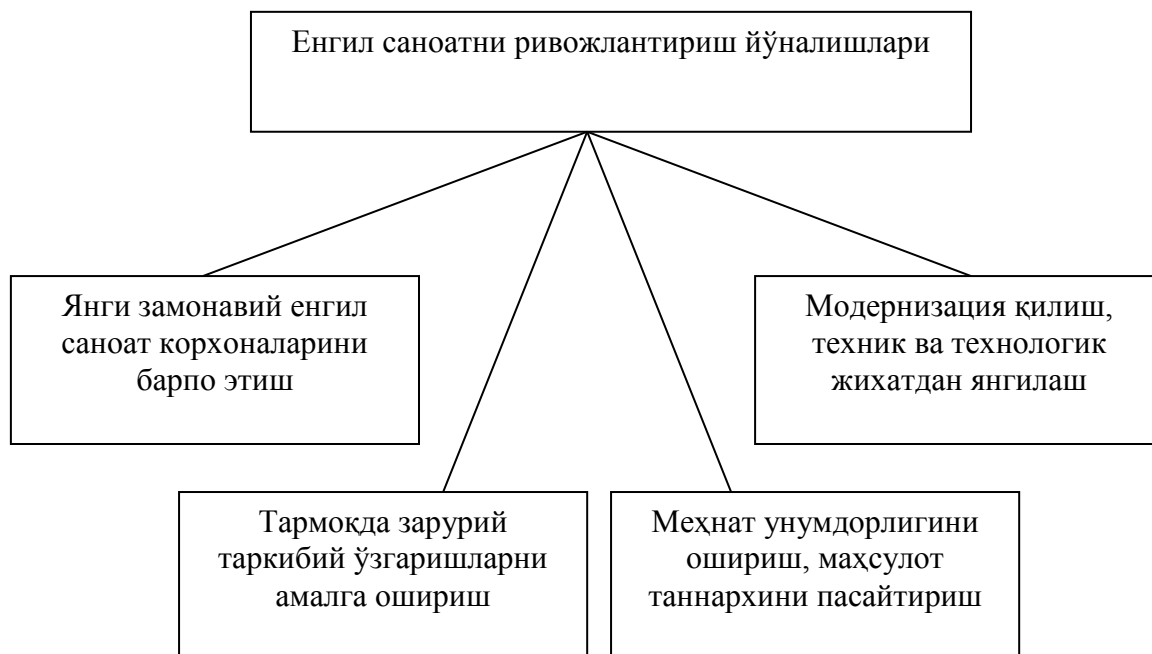
чуқурлаштириш ва аҳолига зарур ҳисобланган енгил саноат маҳсулотларини етказиб бериш билан биргаликда хориж мамлакатларига рақобатбардошли енгил саноат маҳсулотларини экспорт қилиш енгил саноатни ривожлантиришнинг биринчи ва энг муҳим йўналишларидан ҳисобланади.

Енгил саноатни ривожлантиришнинг иккинчи муҳим йўналиши – бу саноат корхоналарини ва тармоқни диверсификация қилишга ва экспорт салоҳиятини ўстиришга йўналтирилган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштиришдан иборатдир. Бунга асосан енгил саноатнинг турли тармоқларини мутаносиб равишда ривожлантириш, талаб юқори бўлган рақобатбардошли маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ривожлантириш орқали эришилади. Масалан, бугунги кунда енгил саноатнинг трикотаж тармоғи маҳсулотларига талаб юқорилигини ҳисобга олиб бу йўналишни жадалроқ суръатларда ривожлантириш, ип-калава ишлаб чиқариш корхоналарида кўшимча равишда трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган линияларни ишга солиш орқали эришилиши мумкин. Бу билан пахта хом ашёсини қайта ишлашни янада чуқурлаштиришга ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришга эришилади.

Енгил саноатни ривожлантиришнинг учинчи муҳим йўналиши – енгил саноат корхоналарини модернизация қилиш; ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилаш асосида уларнинг самарадорлиги ва рақобатдошлигини янада оширишни таъминлашдан иборат. Фаолият юритиб келаётган енгил саноат корхоналарида модернизация ишларини амалга ошириш, замонавий технологияларни жорий қилиш, юқори унумли дастгоҳлардан фойдаланиш, иш шароитларини яхшилашга эришиш, самарали меҳнат усулларини жорий қилиш тармоқ ривожини янада юқорироқ даражага кўтаради.

Енгил саноатни ривожлантириш йўналишлари ичида яна бир муҳим йўналиш бўлиб, бу йўналиш юқоридаги йўналишларни амалга оширишга талаб қиладиган катта маблағларни талаб қилмайди ва амалга ошириш учун кўп вақт талаб қилмайди. Енгил саноат корхоналарида мавжуд имконияларни

аниқлаш ва улардан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш орқали меҳнат унумдорлигини оширишга ва ишлаб чиқариладиган енгил саноат маҳсулотларининг таннархини бир оз пасайтиришга муваффақ бўлинади. Бу билан биргаликда маҳсулот сифатини яхшилаш орқали рақобатбардошли маҳсулотлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилади. 10-чизмада енгил саноатни ривожлантиришнинг бу муҳим йўналишлари келтирилган.



10-чизма. Енгил саноатни ривожлантиришнинг муҳим йўналишлари.

Саноат тармоқлари ичида энг катта қўшимчи қиймат яратиш бўйича енгил саноат алоҳида аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикасида енгил саноатнинг ялпи миллий маҳсулотдаги улуши қарийб 4 фоиздан юқорироқни ташкил этмоқда. Истеъмол товарларининг салкам 50 фоизи, саноат ишлаб чиқаришнинг 14 фоизи, саноат маҳсулотлари экспортининг 5 фоиздан кўпроғи, жалб этилган инвестицияларнинг катта қисми енгил саноат тармоғи ҳиссасига тўғри келмоқда. Бу эса енгил саноат соҳасини янада ривожлантириш ва шу асосида тармоқни илмий услубий асосини яратишни тақозо этади.

Енгил саноат Наманган вилояти саноатининг энг ривожланган тармоқларидан бири ҳисобланади. Вилоят учун бу тармоқни ривожлантиришнинг муҳимлиги, биринчи навбатда маҳаллий хомашё базасининг мавжудлиги, шунингдек, нисбатан юқори меҳнат сиғимлилиги билан боғлиқ. Бу эса бандлик ва аҳолининг турмуш даражасини ошириш каби муаммолар ечимини топиш нуқтаи назаридан ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Енгил саноатни ривожлантиришнинг яна бир йўналиши – енгил саноат корхоналаридаги мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш ва ҳар бир бирлик ресурс ҳисобига тўғри келадиган маҳсулот ҳажмини ортиб боришига эришишдир. Бу йўналиш ҳам ортиқча маблағларни талаб қилмайди, аммо катта миқдорда самара олинишига сабаб бўлади ҳамда ривожланишга туртки беради.

Енгил саноатни янада ривожлантиришимиз ва унинг вилоятда яратиладиган ялпи ҳудудий маҳсулотга қўшадиган ҳиссасини оширишга олиб борадиган тадбирларни тузишимиз ва уларни амалга ошириш юзасидан ишларни амалга оширишимиз ҳозирги вақтдаги кун тартибидаги энг долзарб масалалардандир. Бу ишни амалга ошириш учун енгил саноат корхоналари самарадорлигини оширишга эришиш лозим. Бозор иқтисодиёти шароитида хўжалик юритишнинг оқилона йўлларини қидириб топишни талаб қилади. Бу эса материаллар, хом ашё ва бошқа иқтисодий ресурсларни тежаб-тергаб сарфлашни, мавжуд техникалар ва асбоб-ускуналардан яхшироқ фойдаланишни, ходимларнинг меҳнат унумдорликларини оширишни, маҳсулот бирлигига тўғри келадиган ҳаражатларни пасайтиришни, пировардида, корхона рентабеллигини ва фойдалилигини оширишни кўзда тутати.

Ушбу омиллар ва кўрсаткичларнинг ҳаммаси ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигига эришиш тушунчасига бирлашади. Енгил саноат корхоналари фаолиятининг якуний натижаси самарани унга эришишга

сарфланган ресурслар билан таққослаш енгил саноат ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини акс эттиради. Бизга маълумки, самарадорликнинг ошиши харажатлар бирлигига тўғри келадиган иқтисодий натижаларнинг кўпайиши билан ифодаланади. Самарадорлик хўжалик юритиш механизмининг такомиллашганлик даражасидан, бизнесни тўғри йўналишда олиб борилаётганидан дарак беради.

Ҳар қандай ташкилотдаги самарадорлик тўғрисида сўз кетганда, авваламбор, шу ерда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотни ёки хизматни тайёрлаш учун зарур бўлган ишлаб чиқариш харажатлари, унинг таркиби ва ҳажми ёдга тушади. Маҳсулотни ишлаб чиқаришдаги харажатлар — бу корхонанинг ишлаб чиқариш ва тижорат фаолиятини амалга оширишда зарур бўлган омиллар учун сарфланган маблағларнинг пулда акс эттирилишидир. Маблағлар маҳсулотни ишлаб чиқаришда зарур бўлган моддий ресурслар, капитал ресурслар, меҳнат ресурслари ва ахборотга эга бўлиш учун сарфланади. Улар маҳсулот таннарҳи кўрсаткичида намоён бўлиб, барча моддий харажатлар, маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари, меҳнатга ҳақ тўлаш харажатларининг пулдаги ифодасидир.

Бизга маълумки, ишлаб чиқаришнинг барча харажатлари доимий ва ўзгарувчан харажатларга бўлинади. Енгил саноат корхоналарида тайёрланадиган маҳсулотлар ҳажми ўзгариши билан ўзгаришсиз қоладиган доимий харажатлар ҳисобидан қўшимча самара олиниши мумкин. Бу харажатларни корхона маҳсулот ишлаб чиқармаган ҳолда ҳам тўланиши керак. Уларга амортизация чегирмалари, бинолар ва ускуналарнинг ижараси, суғурта бадаллари, бошқарув ходимларининг иш ҳақлари ва бошқалар киради. Енгил саноат корхонасида ишлаб чиқариш фаолияти бир оз муддатга тўхтатиб қўйилса, доимий харажатлар ҳисобига уларда ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ёки хизматларнинг таннарҳи ортиб кетади. Маҳсулот ишлаб чиқариш суръати пасайса, меҳнат унумдорлиги паст даражада бўлса ҳам маҳсулот ишлаб чиқариш таннарҳи ортиб кетади, натижада корхона оладиган

фойда миқдори ва фойдалилик даражаси пасайиши мумкин. Шу сабабли, енгил саноат корхоналарида ишлаб чиқариш суръатини бир оз муддатга ҳам тўхтатмаслик ва меҳнат унумдорлигини узлуксиз равишда орттириб боришга ҳаракат қилиш лозим. Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан маълумки, меҳнат унумдорлигини оширишга эришмасдан туриб, тараққиётга эришиб бўлмайди. Бизнинг барча енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини ошириш бўйича алоҳида тадбирлар режаси тузиш ва унинг бажарилишини назорат қилиб боришни йўлга қўйиш лозим.

3.2. Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари ва уларни амалда қўллашнинг йўналишлари.

Мамлакатимизда иқтисодиётнинг барча соҳалари ва тармоқларида иқтисодий кўрсаткичлар қатори меҳнат унумдорлиги даражаси ҳам ортиб бормоқда. Шу билан биргаликда, унинг ортиши даражаси ривожланган мамлакатларнинг корхоналаридаги даражадан паст бўлиб қолмоқда. Меҳнат унумдорлигини ошириш йўлида амалга ошириладиган барча тадбирлар бу тармоқ корхоналарининг ривожланиши учун асос яратишига эришиш бугунги иқтисодиётни модернизациялаш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилаш даврининг асосий масалаларидандир. Иқтисодиётни модернизациялаш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилашнинг ўзи ҳам меҳнат унумдорлигини орттиришни назарда тутди. Меҳнат унумдорлигини орттириш ташкилий-техникавий соҳада ҳам, ташкилий-иқтисодий соҳада ҳам бошқа соҳаларда ҳам олиб борилиши лозим.

Енгил саноати корхоналари фаолиятининг самарали бўлишида меҳнат унумдорлигини ҳал қилувчи ўрни ва аҳамияти бор. Бу тармоқ корхоналарида меҳнат унумдорлигини оширишнинг жуда кўп йўллари мавжуд бўлиб, улардан оқилона фойдаланиш бугунги куннинг талабидир. Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини оширишнинг муҳим йўлларида бири – тармоқ корхоналаридаги ишлаб чиқаришнинг техникавий даражасини

оширишдир. Енгил саноат корхоналарининг баъзи бирларида ишлаб чиқаришининг техникавий даражаси нисбатан паст бўлиб қолмоқда. Енгил саноат корхоналарида ишлаб чиқаришнинг техникавий даражасини ошириш комплекс тадбир бўлиб, уни амалда қўллаш учун қуйидаги йўналишларни амалга оширилиши лозим (11-чизма):

1. Енгил саноат корхоналарида замонавий илғор, кам чиқиндили, узлуксиз ишлайдиган ва рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришга имкон берадиган технологияни жорий қилиш. Ҳозирги вақтда жаҳоннинг ривожланган мамлакатларида илғор технологиялардан фойдаланилмоқда. Унинг ёрдамида унумдорлик ортиши билан биргаликда юқори сифат ҳам таъминланади ва маҳсулотларнинг рақобатбардошлилик даражаси ортиб боради. Бунинг ҳисобига бозордаги улуш ортиб боради, сотув хажми юксалади, фойда миқдори ортиб боради.

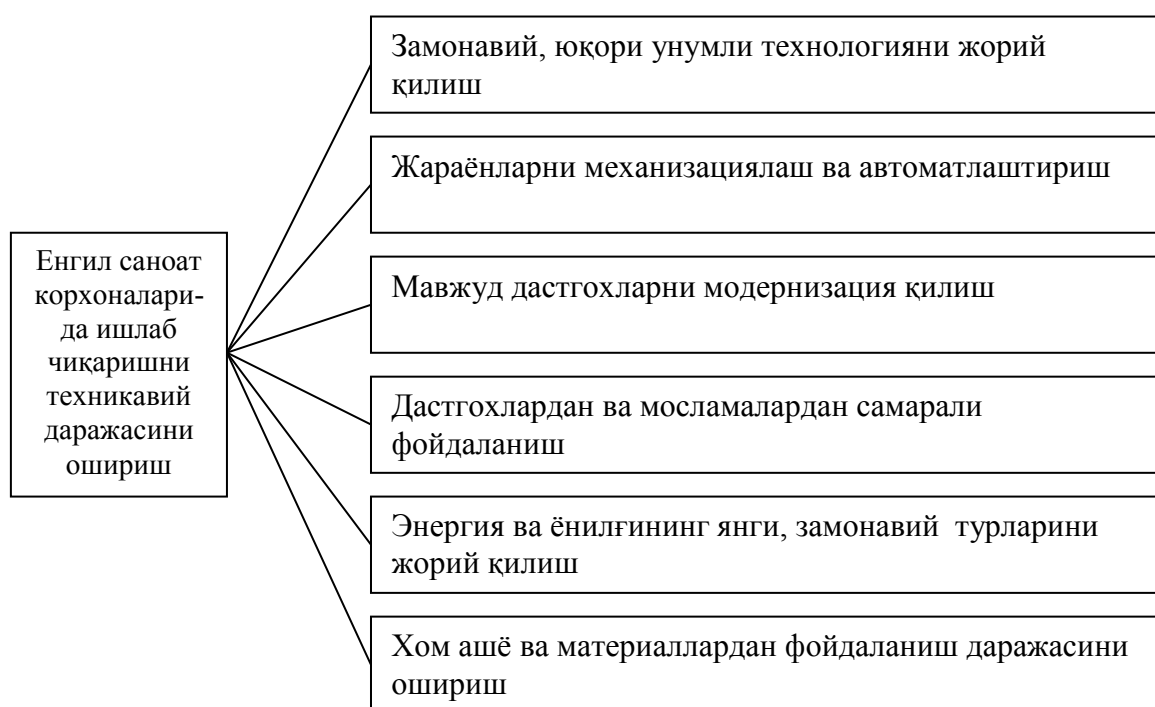
2. Енгил саноат корхоналарида механизациялашмаган ва автоматлаштирилмаган жараёнлар мавжуд бўлиб, улар ҳисобига меҳнат унумдорлиги паст бўлиб қолмоқда. Бу тармоқ корхоналарида ишлаб чиқариш жараёнларини механизациялаш ва автоматлаштиришни амалга ошириш лозим. Автоматлаштириш ва механизациялаштириш енгил саноат корхоналарида оғир жисмоний меҳнатни камайтириб, кўп жараёнларни машина ва механизмлар ёрдамида қилишга олиб боради. Бунинг натижасида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи ортиб боради.

3. Енгил саноат корхоналаридаги дастгоҳлар ва мосламаларнинг катта қисми жисмоний ва маънавий жиҳатдан эскирган. Бу дастгоҳлар ёрдамида юқори унумдорликка эришиб бўлмайди. Енгил саноат корхоналарида ишлаб турган дастгоҳларни модернизация қилиш орқали катта самарадорликка эришиш мумкин. Фаолият кўрсатиб турган дастгоҳларнинг барчасини янгилашнинг имконияти йўқ бўлган вақтда, уларни модернизациялаштириш ишларини олиб бориш катта самара келтиради. Ҳар қандан дастгоҳни юқори унумдорлик билан ишлашга ва сифатли маҳсулотлар яратишга мослаштириш

мумкин. Бунинг учун ҳар бир иш жойида изланишлар олиб борилиши ва тадқиқотларнинг натижаларини жорий этиб борилиши керак. Шу билан биргаликда, ҳар бир иш жойида яратилган янгиликлар учун рағбатлантириш тизимини яратиш катта самара келтиради. Ишлаб чиқаришдаги барча ходимлар ўз иш жойларида модернизациялаштириш бўйича таклифларни ишлаб чиқишлари ва амалга оширишлари катта самара келтириши мумкин.

4. Енгил ишлаб корхоналарида фойдаланиладиган ёнилғи ва энергиянинг янги замонавий турларини жорий қилиш.

5. Хом ашё ва материаллардан фойдаланиш даражасини ошириш.

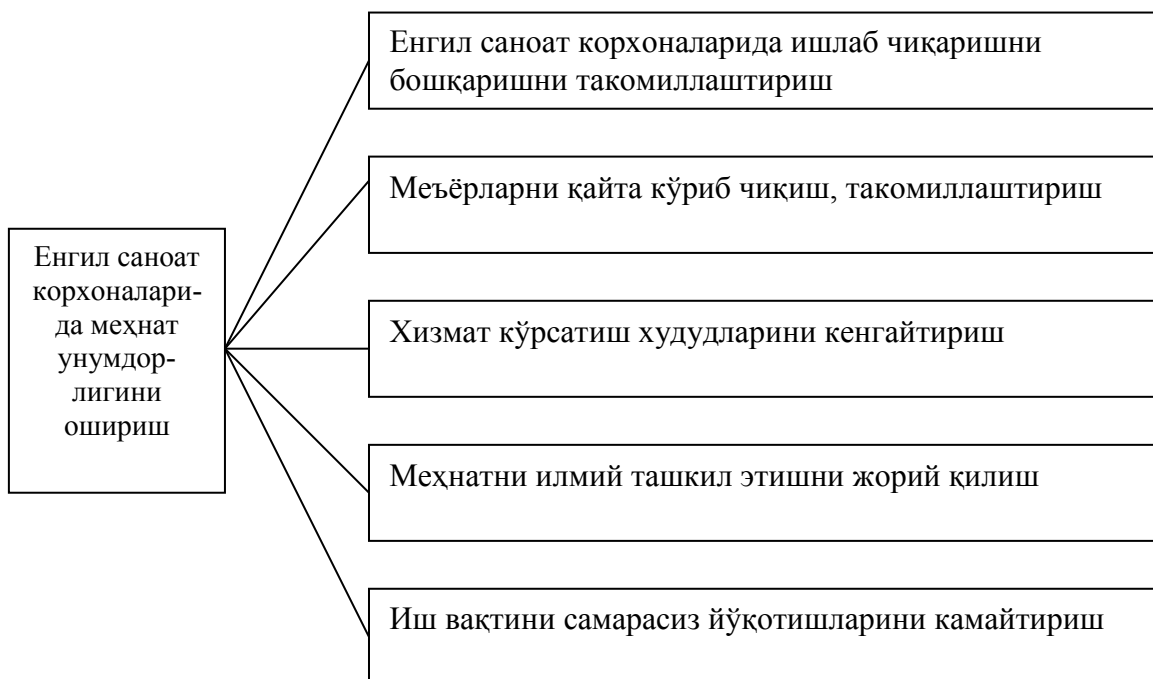


11-чизма. Енгил саноат корхоналарида ишлаб чиқаришнинг техникавий даражасини ошириш йўналишлари.

Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини оширишнинг навбатдаги йўналишларидан бири – ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этиш ва бошқаришнинг такомиллаштиришдир. Бу йўналиш ўз ичига қуйидагиларни олади (12-чизма):

1. Ишлаб чиқаришнинг бошқаришнинг такомиллаштириш.
2. Ишлаб чиқариш меъёрларини орттириш.

3. Хизмат кўрсатиш ҳудудларини кенгайтириш.
4. Меҳнатни илмий ташкил этишни жорий этиш.
5. Иш вақтини самарасиз йўқотишларини камайтириш.

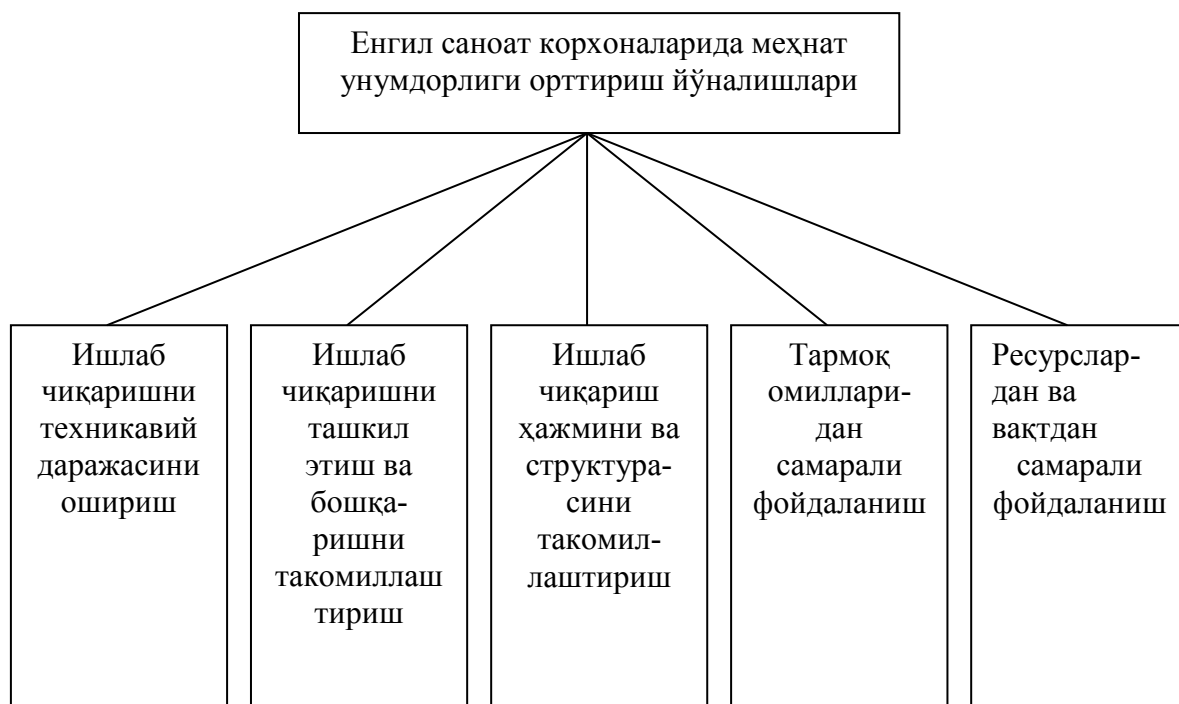


12-чизма. Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлиги оширишнинг ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқаришни такомиллаштириш йўналишлари.

Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини орттиришнинг яна қуйидаги йўналишларидан фойдаланиш мумкин:

1. Корхоналарнинг ишлаб чиқариш ҳажмини ва бошқарув ҳамда ишлаб чиқариш тузилмаларини такомиллаштириш. Бозор талаблари ва истеъмолчи истакларини ҳисобга олган ҳолда енгил саноат ишлаб чиқаришида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар турларини ўзгартириш ва унга мос равишда ишлаб чиқариш тузилмаларини ривожлантириб бориш меҳнат унумдорлигини оширишга олиб боради.
2. Ҳар бир тармоқ корхоналарининг ўзига хос бўлган хусусиятлари мавжуддир. Енгил саноат тармоғининг ўзига хос хусусиятларидан оқилона фойдаланиш. Тармоқ омилларини ҳисобга олган ҳолда ишларни олиб бориш. Бу омиллар енгил саноат корхоналарини географик жиҳатдан

жойлаштиришни, ихтисослашувини, корхоналар ўртасидаги муносабатларни такомиллаштиришни назарда тутди.



13-чизма. Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини орттириш йўналишлари.

13-чизмада енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини орттириш омиллари келтирилган. Бу омилларни енгил саноат ишлаб чиқаришида жорий қилиш тармоқ корхоналарининг фаолияти самарадорлигини орттиради ва рақобатбардош енгил саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни йўлга қўяди ва хориж мамлакатларига экспорт қилиш ҳажмини орттиришга олиб келади.

Енгил саноат корхоналаридла меҳнат унумдорлигини оширишнинг турли омиллари ва йўналишлари мавжуд. Улар техникавий, технологик, ташкилий-иқтисодий, ижтимоий-психологик ва бошқа омиллардир. Бу омилларнинг барчаси ҳам муҳимдир. Аммо, бугунги иқтисодий ислохотларнинг чуқурлашуви шароитида ташкилий-иқтисодий омилларнинг аҳамияти ниҳоятда ортиб кетди. Меҳнат унумдорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий омиллари ичида меҳнатни илмий ташкил этиш

масалалари ҳам мавжуд бўлиб, унда меҳнат унумдорлигини оширишнинг катта имкониятлари бор. Меҳнат унумдорлигини оширишнинг моҳияти ҳам меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни тақозо этади.

Бугунги кундаги энг муҳим масалалардан ҳисобланган тежамкорлик мавжуд иқтисодий ресурслардан фойдаланишни тубдан ўзгартиришни талаб қилмоқда. Мамлакатимиз раҳбарияти ва Президентимиз ушбу масалага алоҳида эътибор бериш лозимлиги кўп мартаба таъкидламоқдалр. Ушбу ресурслар ичида меҳнат ресурслари алоҳида аҳамиятга эгадир. Меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш орқали меҳнат қуроллари ва бўлимларидан самарали фойдаланишга имконият яратилади.

Бозор муносабатларига ўтиш шароитида энгил саноат корхоналари замонавий юқори унумли дастгоҳлар ва турли замонавий мосламалар билан қуролланмоқда. Кескин рақобат курашида энгил чиқиш мақсадида уларда замонавий дастгоҳлар жорий этилмоқда. Бозор иқтисодиёти шароитининг бундай шароитида меҳнатга бўлган талаблар ҳам ортиб бормоқда. Меҳнатқашлар эндиликда жуда мураккаб бўлган техникаларни, хизмат кўрсатиш ва созлаш ишларини сифатли тарзда бажаришлари лозим. Бу эса улардан юқори даражада билимлар билан қуролланишни, маълум даражада кўникмага эга бўлишни, вазифаларни маҳорат билан адо этишни талаб қилади. Менежерлар ўз раҳбарликлари остидаги ходимлар меҳнатини ташкил қилиш орқали бу талабнинг бажарилишига ҳисса қўшадилар.

Меҳнатни ташкил этиш орқали меҳнат жараёнининг барча элементларининг ҳаракати таъминланди. Меҳнат жараёнининг барча элементларининг ҳаракати замонавий талабларга мос ҳолда амалга оширилиши лозим. Афсуски, ҳозирги вақтда меҳнатни илмий ташкил этиш масалаларига етарли даражада эътибор берилмаяпти.

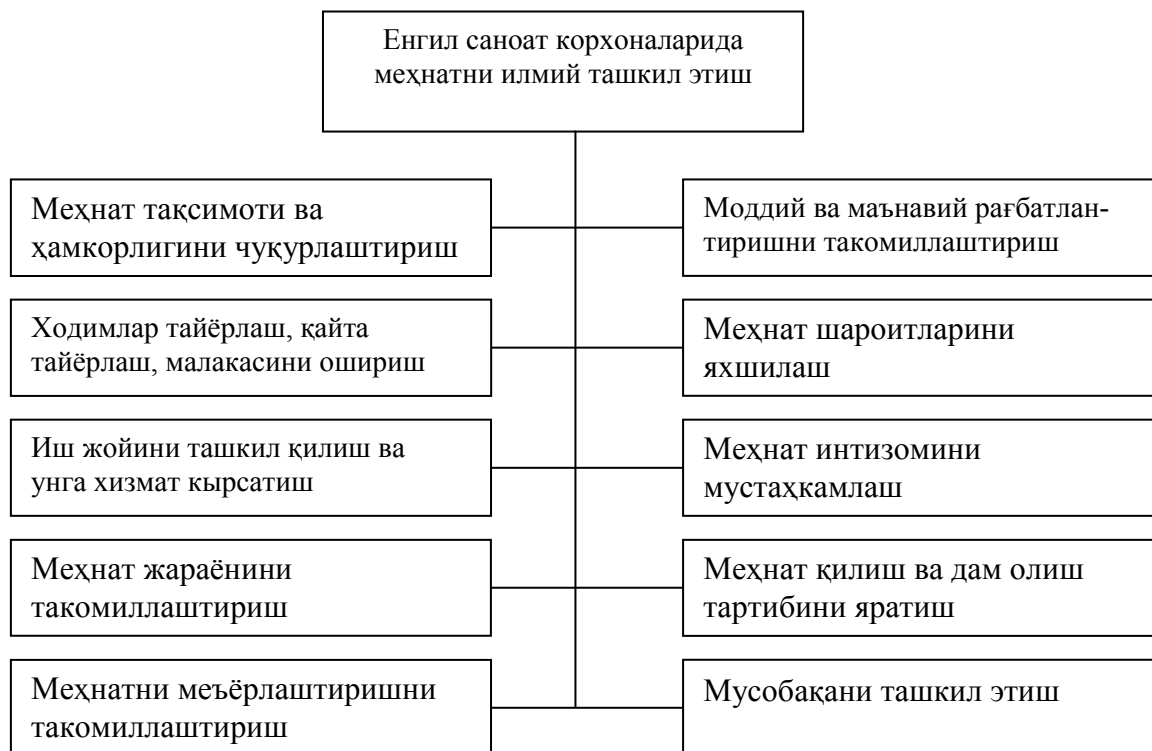
Меҳнатни илмий ташкил қилишдан мақсад ходимнинг иш қобилиятидан тўла фойдаланилган ва уни сақлаган ҳолда иш вақтини тежаш, юқори меҳнат унумдорлигини таъминлашдир. Ходимнинг ишлаб чиқариш,

хизмат кўрсатиш жараёнида сарфлаётган вақти самарали бўлишига эришиш меҳнатни ташкил этиш орқали амалга оширилади. Енгил саноат корхоналарида меҳнатни ташкил этиш ишлаб чиқариш техникаси ва технологиясига мос равишда меҳнат тақсимооти ва ҳамкорлигини йўлга қўйиш, меҳнат қилиш жараёнидаги иш усуллари тақомиллаштириш, иш жойини самарали ҳолда ташкил этиш ва унга хизмат кўрсатиш, ходимлар меҳнатини меъёрлаштириш, объектив меъёрларни белгилаш ва уларни бажарилишини таъминлаш, сифатли ва малакали меҳнатни ҳар томонлама рағбатлантириш орқали амалга оширилади.

Енгил саноат корхоналарида меҳнатни илмий ташкил қилиш доимо ривожланиш жараёнида бўлиши лозим. Меҳнатни илмий ташкил этишнинг кўплаб муаммолари ва масалалари олиб борилаётган тадқиқотларни яна давом эттиришни талаб қилади. Ушбу тадқиқотлар меҳнатни илмий ташкил этишнинг асосий йўналишлари бўйича амалга оширилади. Енгил саноат корхоналарида меҳнатни илмий ташкил этишни қўйидаги йўналишлар бўйича амалга ошириш мақсадга мувофиқдир (14-чизма):

1. Меҳнат тақсимооти ва ҳамкорлигининг самарали усуллари яратиш ва жорий қилиш.
2. Ходимлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил этиш.
3. Иш жойларини ташкил қилиш ва унга хизмат кўрсатишни тақомиллаштириш.
4. Меҳнат жараёнини тақомиллаштириш, илғор иш усуллари яратиш ва жорий қилиш.
5. Меҳнатни меъёрлаштиришни тақомиллаштириш.
6. Моддий ва маънавий рағбатлантиришнинг самарали усуллари жорий қилиш.
7. Меҳнат шароитларини яхшилаш.

8. Меҳнат интизомини мустаҳкамлаш.
9. Меҳнат қилиш ва дам олиш тартибини яратиш.
10. Мусобақани ташкил этиш.



6-чизма. Енгил саноат ишлаб чиқаришида меҳнатни илмий ташкил этишнинг йўналишлари

Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини ошириш учун янги, замонавий ва самарали бўладиган усул ва услубларини жорий қилиш лозим. Бу ишга ходимларнинг юқори меҳнат унумдорлигин таъмин этувчи энг рационал меҳнат жараёнини лойиҳалаш ва жорий қилиш, шунингдек меҳнатнинг илғор усулларини ўрганиш, танлаш ва амалиётга жорий этиш йўли билан эришилади.

Енгил саноат корхоналаридаги меҳнатни меъёрлаштиришни такомиллаштириш. Меъёрларнинг илмийлик даражасини ошириш. Илмий асосланган меъёрларни яратиш ва кенг миқёсда жорий этиш. Меҳнат

меъёрларини жорий қилиш соҳаларини кенгайтириш. Илмий жиҳатдан асосланган меъёрлар салмоғини ошириш.

Оғир, сермеҳнат ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш жараёнларини механизациялаштиришни тезлаштириш ҳисобига меҳнат қилиш шароитларини барча чоралар билан яхшилаш, меҳнат қилаётганлар учун зарур санитария-гигиена шароитларини яратиш, ишлаб чиқариш ҳудудини ва муҳитини эстетик жиҳатдан ўзгартириш. Ходимларнинг раҳбарият билан ҳамда ҳамкасабалар билан ўзаро муносабатларини янада яхшилашга эришиш.

Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини орттиришнинг муҳим йўналишларидан бири - меҳнатни рағбатлантиришни такомиллаштиришдир. Меҳнатни рағбатлантириш жуда катта аҳамиятга эга бўлади. Меҳнат унумдорлигини ошириш кўп жиҳатдан ҳар бир самарали фаолиятга рағбат бериш орқали эришилади, шунинг учун меҳнатни ташкил. этишни такомиллаштиришда меҳнатни ҳар томонлама рағбатлантириш йўналишига эътиборни қаратиш лозим.

Енгил саноат корхоналарида ушбу тадбирларни амалга ошириш орқали улардаги меҳнат унумдорлигини ошириб боришга ва қўйилган мақсадларга эришиш имкони яратилади, енгил саноат корхоналари фаолиятининг самарадорлигини оширишга, ислохотларни самара беришига муваффақ бўлинади.

Хулоса ва таклифлар

Енгил саноат Наманган вилояти саноатининг энг ривожланган тармоқларидан бири ҳисобланади. Вилоят учун бу тармоқни ривожлантиришнинг муҳимлиги, биринчи навбатда маҳаллий хомашё базасининг мавжудлиги, шунингдек, нисбатан юқори меҳнат сиғимлилиги билан боғлиқ. Бу эса бандлик ва аҳолининг турмуш даражасини ошириш каби муаммолар ечимини топиш нуқтаи назаридан ҳам муҳим аҳамият касб этади. Енгил корхоналаридаги меҳнат унумдорлигини орттириш бўйича илмий-асосланган йўналишларни тузиш катта самара келтириши мумкин. Шу мақсадда ўтказилган битирув-малакавий ишида қуйидаги хулосаларга келдик:

1. Енгил саноатни янада ривожлантиришимиз ва унинг вилоятда яратиладиган ялпи ҳудудий маҳсулотга қўшадиган ҳиссасини оширишга олиб борадиган тадбирларни тузишимиз ва уларни амалга ошириш юзасидан ишларни амалга оширишимиз ҳозирги вақтдаги кун тартибидаги энг долзарб масалалардандир. Бу ишни амалга ошириш учун енгил саноат корхоналари самарадорлигини оширишга эришиш лозим. Бозор иқтисодиёти шароитида хўжалик юритишнинг оқилона йўллари кидириб топишни талаб қилади. Бу эса материаллар, хом ашё ва бошқа иқтисодий ресурсларни тежаб-тергаб сарфлашни, мавжуд техникалар ва асбоб-ускуналардан яхшироқ фойдаланишни, ходимларнинг меҳнат унумдорликларини оширишни, маҳсулот бирлигига тўғри келадиган ҳаражатларни пасайтиришни, пировардида, корхона рентабеллигини ва фойдалилигини оширишни кўзда тутади.

2. Иқтисодиётни модернизациялаш ва ишлаб чиқаришни техник-технологик янгилаш шароитида мамлакатимизда иқтисодиёт ривожининг барча соҳаларига тегишли бўлган жараёнларни ва кўрсаткичларни такомиллаштириш хусусида ишлар олиб борилмоқда. Шу жумладан.

иқтисодий ресурслардан фойдаланиш соҳасида ҳам йўналишлар ишлаб чиқилмоқда ва татбиқ этилмоқда. Бу ресурслар ичида меҳнат ресурслари ҳам муҳим аҳамиятга эгадир. Меҳнат ресурсларидан ва бошқа иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланиш натижасида иқтисодиётнинг ривожланиши давом этмоқда. Шу сабабли, меҳнат ресурсларининг самарасини орттириш йўлида, меҳнат унумдорлигини ошириш борасида илмий тадқиқотларни янада жонлантириш талаб қилинади.

3. Енгил саноатни ривожлантиришнинг муҳим йўналишларидан бири – янги замонавий енгил саноат корхоналарини барпо этиш бўлиб, бу йўналишда 2019 йилгача мўнжалланган дастурда қатор енгил саноат корхоналарини ташкил этиш белгиланган. Вилоятнинг барча туманларида етиштирилаётган пахта хом ашёсини қайта ишлашни чуқурлаштириш ва аҳолига зарур ҳисобланган енгил саноат маҳсулотларини етказиб бериш билан биргаликда хориж мамлакатларига рақобатбардошли енгил саноат маҳсулотларини экспорт қилиш енгил саноатни ривожлантиришнинг биринчи ва энг муҳим йўналишларидан ҳисобланади.

4. Наманган вилоятида енгил саноатни ривожлантиришнинг муҳим йўналиши – бу енгил саноат корхоналарини ва тармоқни диверсификация қилишга ва экспорт салоҳиятини ўстиришга йўналтирилган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштиришдан иборатдир. Бунга асосан енгил саноатнинг турли тармоқларини мутаносиб равишда ривожлантириш, талаб юқори бўлган рақобатбардошли маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ривожлантириш орқали эришилади. Масалан, бугунги кунда енгил саноатнинг трикотаж тармоғи маҳсулотларига талаб юқорилигини ҳисобга олиб бу йўналишни жадалроқ суръатларда ривожлантириш, ип-калава ишлаб чиқариш корхоналарида қўшимча равишда трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган линияларни ишга солиш орқали эришилиши мумкин. Бу билан пахта хом ашёсини қайта ишлашни янада чуқурлаштиришга ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришга эришилади.

5. Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини оширишда меҳнатга ҳақ тўлаш ва рағбатлантиришнинг ҳам ниҳоятда катта таъсири бор. Ишчи-ходимларнинг яшаш шароитлари ва қўшимча имтиёзлар меҳнат унумдорлигини орттириш учун муҳим бўлган муҳитни яратади. Меҳнат унумдорлигини бир маромда ортиб боришига эришиш учун корхона раҳбарияти иш ҳақини, ишда хизмат пиллапояларидан кўтарилишни ва бошқа имтиёзларни меҳнат унумдорлиги билан боғлаш лозим. Ҳозирги вақтдаги имтиёзлар бир марталик маҳсулот ҳажми ёки сифати учун берилади. Биз эса барча турдаги имтиёзларни фақатгина меҳнат унумдорлиги билан боғлашни таклиф қилмоқдамиз.

6. Енгил корхоналарида меҳнат унумдорлигини оширишнинг муҳим йўналишларидан бири - меҳнат тақсимоти ва ҳамкорлигини янада чуқурлаштиришдир. Самарали тарзда йўлга қўйилган меҳнат тақсимоти меҳнат унумдорлигини орттиришнинг муҳим омили ҳисобланади. Меҳнат тақсимоти шаклини ва усулини танлаш корхонадаги режалаштириш тизимига, иш жойларини тайёрлаш ва жиҳозларга, уларга хизмат кўрсатишга, меҳнат шакллари ва усулларига, меъёрлаштиришга, иш ҳақи тўлашни ташкил этишга катта таъсир кўрсатади. Меҳнат тақсимоти ва ҳамкорлиги корхонадаги алоҳида меҳнат турлари ўртасида нисбат тўғри бўлишига олиб келади. Меҳнат тақсимотини самарали тарзда амалга ошириш иш вақтидаги турли йўқотишларнинг камайишига, бирлик маҳсулот учун сарфланадиган харажатларнинг қисқаришига, меҳнат унумдорлигининг мунтазам ортиб боришига олиб боради.

7. Енгил ишлаб корхоналарида ходимларни танлаш, тайёрлаш, ходимларга бўлган эҳтиёжни аниқлаш, ходимларнинг малакасини оширишни ташкил этиш, бу жараёндаги иш шаклларини яхшилаш, энг замонавий техника ва технология ҳамда иқтисод бўйича таълим берадиган ўқитиш шакллари ва усулларини танлашдан иборатдир.

8. Иқтисодийни модернизациялаш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилаш шароитида енгил саноат корхоналарида меҳнатни меъёрлаштиришни ривожлантириш ва жорий этиш орқали меҳнатни ташкил этишни такомиллаштириш талаб этилади.

Енгил саноат корхоналарида меҳнатни меъёрлаштиришни такомиллаштириш унинг илмий асосланган даражасини юксалтириш, меҳнатни ташкил қилишдаги меъёрлаштиришни жорий қилиш соҳаларини янада кенгайтириш ҳамма жиҳатдан илмий асосланган меҳнат меъёрлари салмоғини узлуксиз оширишдан иборат.

9. Енгил саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини орттиришга олиб борадиган муҳим йўналишлардан бири - меҳнат жараёнини такомиллаштириш, илғор иш усулларини жорий қилишдир. Ушбу йўналиш меҳнатни ташкил этиш соҳасида катта самара келтириши мумкин. Иш усулларини такомиллаштириш учун ҳамма вақт тажрибали ишчи-ходимларнинг илғор иш усулларини ўрганиш ва оммалаштириш лозим. Бунинг учун юқори меҳнат унумдорлигига эришган илғор ишчиларни аниқлаш ва ажратиш; илғор ишчилар томонидан бажариладиган иш усулларини ўрганиш; иш усуллари таҳлили ва улардан яхшиларини ажратиб олиш; ишлаб чиқариш илғорлари томонидан қўлланиладиган янги меҳнат жараёнини оммалаштириш ва лойиҳалаш лозим деб ҳисоблаймиз. Корхоналардаги ишчиларни иш вақтида иш билан тўлиқ банд бўлишини таъминлаш, меҳнат жараёнини чуқурроқ ўрганиш, энг самарали бажариладиган иш усулларини аниқлаш ва оммалаштириш тадбирларини тузиш ҳам меҳнат унумдорлигини орттиришга олиб боради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари, Президент фармонлари ва асарлари.
1. Ўзбекистон Республикасининг “Қорхоналар тўғрисида” Қонуни.
2. И.А.Каримов. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби. «Халқ сўзи» газетаси 2009 йил 14 февраль, № 33-34.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. Ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. 2009 йил 20 январь, ПҚ-1041-сон.
4. И.А.Каримов. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодийимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. Тошкент. “Ўзбекистон” 2016 йил
5. Наманган вилоятининг саноат салоҳияти ва инфратузилмасини кескин ривожлантириш бўйича 2016-2018 йилларга мўнжалланган дастур.
6. И.А. Каримов Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент, «Ўзбекистон» 2009 й.
7. И.А.Каримов «Ўзбекистон иқтисодий сиёсатини устувор йўналишлари» Тошкент Ўзбекистон 1994 йил.
8. И.А.Каримов «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида» 1995 йил.
- II. Махсус адабиётлар
9. Турсунхўжаев К «Қорхонадаги ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва режалаштириш.» Т. : Ўзбекистон, 1997.

10. Туракулов Ш. «Эффективность функционирования промышленного производства в условиях реформирования экономики» Т.: Узбекистон, 1995.
11. Чжен В.А. Бозор қонунияти асослари. Т.1999 й.
12. Чжен В. «Бозор шароитида минтақанинг тармоқ тараққиёти» Т.: Ўзбекистон, 1997.
13. Зайцев Н.А «Экономика промышленного предприятия» Москва 1996.
14. «Экономика организации и планирование промышленного производства» под. Ред. Санамова Ю.А Высшая школа 1995
15. Пиндайк. Ю. Микроэкономика Таллин 1995
16. Махмудов Э.Х. Корхона иқтисодиёти. Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси адабиёт жамғармаси нашриёти.
17. А. Ортиқов. «Саноат иқтисодиёти». Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2006

III. Статистик тўпламлар.

18. Наманган вилояти статистика бошқармаси маълумотлари 2009-2015 йиллар.
19. Енгил саноат корхоналари йиллик ҳисоботлари.

IV. Илмий оммабоп нашрлар

20. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси, 2009-2015 йиллар сонлари

V. Интернетдан олинган маълумотлар.

21. <http://www.capitul.ru>
22. <http://www.5b.ru>
23. <http://www.audit-center.ru>
24. www.press-service.uz. - Президент сайти.
25. www.gov.uz. - Ҳукумат сайти.
26. www.tsue.uz - Университет сайти
27. www.hamkor.uz.